

FRAGMENTE
DIN VIAȚA INTERNAȚILOR

ZMULȘI DELA VETRELE
LOR DE DEREGĂTORIILE
MAGHIARE ȘI DUȘI PRIN
LUMI STREINE — DUPĂ
INTRAREA ROMÂNIEI ÎN
□ □ □ RĂZBOIU □ □ □

1916—1918.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DE

GEORGE MOLDOVAN,

COMERCIANT ÎN GAVOȘDIA
— PE VALEA MURĂȘULUI —

ORĂȘTIE — TIPOGRAFIA „LIBERTATEA” — 1919.

E. O.

FRAGMENTE
DIN
VIATA INTERNATIILOR

ZMULSI DELA VETRELE
LOR DE DEREGĂTORIILE
MAGHIARE ŞI DUŞI PRIN
LUMI STREINE DUPĂ IN-
TRAREA ROMÂNIEI ÎN
RĂZBOIU 1916-1918.

DE

GEORGE MOLDOVAN,
COMERCIANT ÎN GAVOŞDIA
× PE VALEA MURĂŞULUI ×

Bibl. Univ. Cluj.

Nr. 1702 1925

TIPOGRAFIA „LIBERTATEA“ ORĂŞTIE
1919.

BCU Cluj-Napoca

Cum e dat să fie în vârtejul lumii, — o bună parte a omenimei, în lupta sa pentru existență, își caută locul acolo, unde crede împrejurările mai potrivite străduințelor sale, — fără privire la locul unde s'a născut și de care-l leagă atâtea suveniri plăcute și de cari atât de cu greu să despartă. Se mângăie însă bietul om cu vorba străbună: „ubi bene, ibi patria“ (unde e bine, acolo mi-i patria), când și-o părăsește pe a sa, spre a trece în alta, printre străini.

Împrejurarea aceasta a adus cu sine faptul, că în toate statele de pe glob, sunt mulți străini, veniți din alte state, după căpătuială, pe lângă care mai fac serviciu societății, în multe cazuri statului, ba chiar și omenimei. Acești pelerini sunt văzuți, considerați și tractați în măsura purtării, destoiniciei și activității ce o dezvoaltă. Încrederea însă și-o câștigă numai după-ce au dovedit deosebit interes față de patria nouă, pentru care muncesc cu abnegațiune, uitând de farmecul șopotului cu care-l trezea din somn pârâiașul ce curgea pe dinaintea porții și ferestrii casei unde și-a petrecut copilăria.

Încrederea ce și-a câștigat străinul în noua patrie, își are trăinicia în timpuri bune, în timpuri normale, în cari mașinăria statului funcționează regulat.

Din momentul când norii grei de pe cer amenință cu furtună, notele diplomatice ating coardele simfioare ale domnitorilor, catastrofa își ia cursul și mașinăria statului șchiopătează, lucrând în altă direcție, în cea a distrugerii. Publicare de stare, punerea botnițelor pe gurile cari ar cuteza să-și spună cuvântul altfel ca cel al tunului, — și bietul străin e suspiciunat, și dacă e de un sânge cu

neamul care a venit în conflict cu statul cărui aparține, e ținut în „evidență” și pentru o mai bună „asigurare a statului”, el e făcut neputincios: deținut, internat.

Considerând din punct de vedere al intereselor de stat, în astfel de împrejurări anormale, să admitem că procedura aceasta e justificată. În statul fost sub coroana Sfântului Ștefan, eram patru milioane de Români, cari formam o națiune cu trecut istoric, pe baza căruia urmă să fim cetățeni ai patriei egal întreprinși cu compatrioții Maghiari, cărmuitorii statului. *Prin urmare noi nu puteam fi priviți ca „străini” în patria noastră*, pentru care moșii și strămoșii noștri au vărsat râuri de sânge apărându-o de năvălirile hoardelor barbare, ba cum vărsară în chiar acest războiu, fiii noștri în lupta „pentru tron și patrie”. *Eram doar în casa noastră!* Totuși cum am fost tratați de cărmuitorii patriei noastre, nu mi-e scopul să o spun aci. Au spus-o îndeajuns fruntașii noștri, dintre cari mulți s’au ales cu câte un titlu de martir, zăcând prin temnițele care nu-i mai încăpeau, alții oboșiți în luptă, s’au retras în pacea unei vieți îmbătrânite, iar alții și-au întors „chepeneagul” (mantaua) după vreme, ca cei 179, cu Mangra în frunte, cari au iscălit, la porunceală, monștra „Declarație de loialitate”, spunând că: „nu există aici lege care să neîndreptățească pe Români”...

Țin aici să spun numai povestea internărilor noastre. În fosta Ungarie poliglotă (locuită de multe neamuri), cărmuită de Maghiari, naționalitățile, și *indeosebi* noi Românii, am fost totdeauna o ciuhă de speriat, între Coroană și cărmuitorii țării. Când era vorba de a-și întări poziția unii față de alții, când își vedeau pozițiile amenințate, — cu noi se amenințau! Presa jidano-maghiară își avea aci un mare și ticălos rol, de a agita, ponegri și însinua, făcându-ne „iredentiști” cari gravităm în afară și prin urmare suntem „trădători”, iar când ne ridicam cuvântul apărându-ne, dam față cu procurorii și apoi cu zăvorul temniții. Când era însă vorba să se arate în afară, nu era țara mai altfel ca „Hun-

garia felix“ pe globul pământului: constituțională până la extrem, cu legi (pe hârtie) ca cea din 1868, cari „garantează toate drepturile naționalităților“, pe terenul cultural, social și economic, ba chiar și pe cel — politic!... La alegeri ai „dreptul“ să votezi „cu cine voești“... Dar să-ți fie aminte că dacă a-i știut abate pe țăranul alegător dela papricașul dat de candidatul stăpânirii, ori ai cutezat să-ți ridici glasul contra gendarmului, care cu sulifa ducea pe bietul alegător la vot, vei fi însemnat de cel notar, pionul țării administrative, înfierat de cel fisolgăbirău și trecut în registrul fișpanului ca „agitator“ și „trădător“! Luat odată la ochi, putea sta Dzeu tot lângă tine, că din amenzi nu mai eșai și zi bună, fără șicană, nu mai aveai. Iară de ai avut nefericirea să fii negustor cu vre-o licență, puteai să-ți iai ziua bună dela aceea ori apoi să cumperi *pe bani grei* pe zbirii administrației ca să te mai ierte nișel.

Dumnezeu, pe semne, scârbit de ticăloșia omenimei, și-a pus de gând să prăpădească lumea. A încurcat firele diplomașilor și a rânduit îngrozitorul războiu mondial, în a cărui vârtej infernal, a atras țară după țară, venind rândul și țărișoarei România.

Atâta ne-a trebuit. Cine era să fie suspiționați în noua fază? Noi Români din Hungaria felix! Iute și degrabă se luară dispoziții pentru „asigurarea statului contra Valahilor trădători“, și se făuriră legi pentru internări.

Acum se încep zilele bune ale notarilor și fisolgăbiraelor: zile de plată și resplată. Dacă te-a pus ciasul rău, Valahe încăpăținat, să-i fi tulburat vre-odată apa dlui notar ori fisolgăbirău la ceva alegeri, ori te-ai împotrivit voinței lor în reprezentanța comunală, când voiau să aducă hotărâri păgubitoare bietului Român, — acum ți-a venit vremea să le plătești, le-ai încăput pe mână! Acum nu mai e mântuire. Din ghiarele lor numai Dzeu te mai poate scoate viu... Odată legea făcută, ministrul dă ordine fișpanilor (prefecților), aceștia fisolgăbiraelor (protopretorilor) cari cu consim-

țământul domnilor notari, compun lista primejdioșilor Valahi și haid' cu ei la internare (în Rust și aiurea). Și ca să fie ironia sorșii completă, Românii de greutate politică, cari au jucat roluri de conducători, nu s'au putut bucura de această onoare, nefiind, poate, în imediată atingere cu dnii notari, — ci numai noi minores gentium, cari nu ne-am putut păzi de căpăii administrației...

Ici-colea se mai strecura câte un protopop, care din nefericire avea vre-un fiu sau rudenie în România, cari nu s'au putut fericii în Hungaria felix; mai mulți preoți; câte un avocat care nu sta bine cu dl fisolgăbirău din pricina cutărui proces în care a luat apărarea bietului Român și, — horibile dictu, — câte un notar; dar ca să fie explicat lucrul, acesta fusese amovat din serviciu, aflându-l poate cu ocaua mică, ori că nu și-a cunoscut meseria de satrap, și acum de teamă să nu-și răzbune, e pus la adăpost.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cum s'au făcut internările?

Eră o zi frumoasă de toamnă, 12 Septemvrie 1916, când mă ocupam cu încheerea conturilor clientelei mele, deși nu-mi eră de mult folos, deoarece-ce oamenii și așa nu plăteau fiind vreme de războiu și ziceau că le spune domnul notar să nu plătească. Un imbold instinctiv îmi dădea zor la încheerea socotelilor, — că vezi, — cine știe ce mai poate fi... când iată o frășură să oprește la poarta mea și un domn elegant, cu o geantă ce obicinuesc advocații a purta cu acie pe la judecătorii, — vine la mine și-și exprimă dorința de a putea vorbi cu mine între patru ochi. Era dl notar, care-mi comunică, că: în puterea legii de internare, sunt deținut și am să-l urmez; în caz de împotrivire, se va folosi de forță. M'am supus. Am cerut numai să-mi dea răgaz a-mi pacheta ceva merinde în straiță, știind că Moșul

fără straiță cu merinde, la drum nu pleacă. Mi-s'au îngăduit două ore. Notez aici, — în trecut fie zis, — că notarii din cercul nostru nu erau bătărași, din contră se arătau prevenitori. Te ia pe subțire, ca să nu prea observi, cum te duce la prăpăd: Îți dă pilula amară cu îngrijire.

La terminul fixat, mă prezint, însoțit de desperata mea soție, la dl notar, în comuna învecinată, unde-și are reședința. Îl aflu în casa unui amic al meu, neguțător și el. După-ce m'a pus în siguranță, s'a depărtat, nemai având de lucru cu alții, fiind eu singurul ales ca omul primejdiei din întreg notariatul (șase comune). Deviza îmi era dată: să plec dimineața la Maria-Radna, locul de concentrare al tuturor „păcătoșilor“ din acest cerc, iară de aci aveam să plecăm cu toții la Șopron, Golgota celor, cărora li-se cere răstignirea.

Dus de escortă în fața protopretorului, acesta dă ordin, cu un suris diavolesc de mulțumire, să mă predee primăriei. Mă despart cu greu de iubita mea soție și după un adio neobicinuit, intru în sala primăriei, unde îmi găsesc încă cinci tovarăși (cu mine șase din întreg cercul), cucuiați pe o masă lungă de 3½ metri, unde ședeau legănându-și picioarele ce atârnav în aer. Un fior rece îmi trecu prin vine închihuindu-mi tabloul fioros, când aceleași picioare, ca mâne, pot atârna în aer lângă un stâlp de telegraf, după cum s'au mai văzut și după cum se văd pornite treburile în țara noastră.

Îmi salut colegii cu iubire, fiind asemeni resalutat și „pofțit să ocup loc“. Mă uit împrejur, nici o altă sculă nu mai făcea parte din mobilier, decât o grămadă de saci goi murdari și plini de pureci și o grămadă de coji mucegăite, — rămase din pâinea soldaților ce au trecut prin gară la front, fiind milostiviți de poporul ce li-a ieșit în cale. Întrebând după o scărișoară cu care să mă urc pe masă, unul dintre colegii mai tineri, luându-și avânt de gimnastică, sare voinicește sus pe masă și mă invită să-i urmez. Greutatea

à 55 de roze mirosite în tof atâtea primăveri, însă, mă opriră a-l putea urmă și astfel m'am mulțumit a-i privi de jos... Privesc pe fereastră și număr patru rânduri de câte doi gendarmi ce se perândau, dând târcoale pe dinaintea primăriei. Întreb de tovarășii mei, dacă s'a întâmplat undeva vr'o răzmiriță de s'a strâns atâtea gendarmerie? Nul Ei ne păzesc pe noi! Apoi cum, că noi suntem numai șase, iară ei sunt opt? „Pentru mai desăvârșită siguranță“, mă lămurî alt tovarăș. — Scumpă marfă am ajuns, replicai.

Tăcuși și duși pe gânduri ascultam ticăitul monoton al pendulei de pe părete ce măsură cursul vremei, și cu el să apropie și amurgul sării. Ici colea câte un oftat mai da de gândit la cele ce vor urmă, mai ales când ne cugetam la soartea bieșilor Sârbi, internași și ei în cazamatele dintre mării cetății Arad, de unde zi de zi prohodea preotul câte treizeci-patruzeci de inși, trimiși pe ceea lume... La copiii lor, la nevastă acasă, le sosea numai certificatul mortal... Iar când ne mai aduceam aminte și de câte un patriot extremist, ca medicul, care așa înțelegea să servească interesele statului maghiar, că cu baccili tifoizi trimetea pe Sârbi pe cealaltă lume, — ne trecea de glumă.

Cina o luarăm din străișile cu merindea pachetată de acasă pentru drum, căci de afară nu ne era îngăduit să aducem. Cu cât greu ne-am ascuns lacrămile când am scos merindea din straiță... Pe la 9 ore seara primim vizita unui ofișer de gendarmi, însoțit de doi gendarmi, cari aveau să constate dacă nu lipsește vre-unul dintre noi. Oficerul tacticos prinde vorbă cu noi, căutând să ne „mângăe“, spunând că pentru noi internașii, e o binefacere internarea, fiind puși la adăpostul vexașunilor, suspișionărilor și șicanelor de tof felul. De-ai fi rămas liber, s'ar fi putut întâmpla, ca pentru o vorbă scăpață fără chibzuială, să-ți perzi chiar viața, cum s'a întâmplat cu foarte mulși. Bună mângăere! După-ce a plecat, am rămas chibzuind asupra părinteșilor lui poveșe, având destul timp până dimineața, căci de durmî, cine putea durmî!

În zori de zi mișcare mare pe coridoare. Se auzeau vorbe: Să vie gendarmeria!, alții: să nu vie!, căci e de prisos, iar „curăgiosul“ funcționar dela pretură, — însărcinat cu escortarea noastră până la Șopron, a luat garanția pentru noi și a trimis acasă gendarmeria, — pe semne ne cunoștea că nu putem fi periculoși. Avizul fu dat: la stație! Ajunși în gară, întunec beznă, fiindcă la trenul acesta nu se obicinuia aprinderea lămpilor, căci era puțin public. Acum însă era gara fixită de lume curioasă. Venise adecă lume să vadă pe cei-ce sunt duși la perzanie. La ordin suntem învagonași, mașina flueră una de adio și trenul e pus în mișcare.

Visători priveam pe ferestri cum trenul lăsă în urma lui șesuri, văi, coline și câmpii, cari ne părăseau, fugind în urma noastră, când un ortac al nostru, — învățător trecut de mult la penzie, — după un oftat adânc, se jeluește spunând, că el în viața sa cu nimic n'a contribuit la supărarea Ungurilor, din contră, tot pe voe le-a făcut, și nu știe pentru-ce l'or mai fi fârât și pe el, om bătrân și orb de un ochiu... Întrebat din care an e născut, ne spurie că-i din 1848. Ei, nene, îi zisei: vezi asta-i! Te-ai născut în an fatal și tot în an fatal o să-ți dai sfârșitul, ori că apoi vei fi având ceva neînțelegere cu dl notar ori cu dl fisolgăbirău, și în situația dată, e de-ajuns atâta ca să vezi Golgota. La asta Lericul nostru, inimosul primar din Trăuaș, zice: Eu îmi știu păcatul: La alegeri de deputași dietali n'am voit să fie tot pe voia lor și totdeauna am fost pe parte *la ai nostri*... De e păcat acest fapt, să-l mai plătesc, măcar că multe băți am mâncat dela gendarmi, de aș putea fi plătit...

Din vorbe 'n vorbe, trenul sosește în gara Aradului. În stație toate liniile erau ocupate de trenuri fixite cu armată germană, tunuri și munifiuni, pornite spre hotarăle României. Lume multă, circulație mare. În restaurante nu mai încăpei la mese. Oficerii germani cari se simțeau mândri că au să săvârșască o misiune mare, o misiune istorică,

la hotarele bătrânului Ardeal și micuței Țări românești, erau veseli de chemarea lor și de deviza: „Deutschland über alles“... Se purtau pe sus și față de oficerii Austro-Ungari, cari stau tupilași pe delături la mesele din jur, — numai „Kriegskamerazi“ nu se arătau a fi.

După o întârziere de 6 ore, se dă signalul de plecare. Ne învaginează și continuăm drumul... De aci încolo nu mai vezi dealuri, nici văi sau coline, ci un pustiu nesfârșit: e pusta Ungariei pe care o cântă poezii lor. Lanuri întinse cât vezi cu ochii de semănături arangiate în table mari, comasate, șanțuite și îngrădite cu gardurii, vii, sute și mii de jughere ce aparțin marilor proprietari, conți, baroni și jidovi ca Hámory, Soimosy, Tagányi și alții... tot Unguri de legea nouă, cu titluri de „nobili“, — iară nu țăranilor cari nu au decât căscioara și un grăjduleț unde-și țin caii de tras, cu cari trebuie să lucreze moșia grofului!... Ajungem la Ciaba, unde se despart liniile ferate în toate direcțiile. Aici lume multă, călători, dar mai ales curioși cari au venit să vadă puternica armată germană ce trecea spre Ardeal. Un chiot, o larmă, un zgomot asurzitor, de credeai că ești în preajma peirei unei părți de lume, iar nouă, cari mergem în pribegie, ni-se strângea inima când vedeam cu ochii însufleșirea lor, când era vorba de a pregăti peirea fărîșoarei noastre mame. Luăm linia spre Budapesta. Întinsele șesuri ofer pe aici mai puțină și mai slabă recoltă. Locuri multe șterpe, lanuri întregi lăsate pârlog din lipsa brațelor de muncă. Acelea muncesc azi la întărituri, sapă la tranșee și mânuiază pușca și tunul...

Ajungem în gara din Raab (Győr), unde schimbând trenul, dăm de tovarăși de ai noștri, porniți și ei de acasă cu aceeași „misiune“ pe aceeași cale, conduși însă cu o mai mare pază, între sulilele gendarmilor. Voiam să-i întrebăm de unde vin, dar un gendarm cu puțină curtuasie, ne-a tăiat vorba, poftindu-ne să ieșim din acel cupeu. Trenul însă își continuă calea fără să fie socoteală de neînțelegerile noas-

tre cu împănații, și după 4 zile de călătorie, ne apropiem de Șopron — locul destinat de stăpânitorii țării noastre, ca loc de pribegie, știe Dzeu pe cât timp.

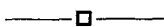
Predați preturei de escortantul nostru, care și-a împlinit conștient misiunea, și numărul internașilor căși putea primi orașul Șopron fiind de mult împlinit, — ne-a împărțit pentru orașul Ruszt, căruia protopretorele îi zicea: cel mai mic oraș „liber regesc“ din întreaga țară, unde se fac cele mai renumite vinuri; de altele însă, ce vă trebuiesc, nu veți găsi! Ținuta protopretorului mai prevenitoare și după lămuririle date, — mai familiară, — ne-a mai desghețat inimile, mai ales când am înțeles că dispune asupra noastră.

În ziua următoare plecăm spre Ruszt, prin gara Szt. Margitta, ultima stație unde se și sfârșește linia ferată. Ajungem la 9 ore dimineața, iară de aci pe jos 4 kilometri până în Ruszt, cu geamantanele în spate. Era la orele 11 când am ajuns, însoșiți de un jandarm care ne-a însoțit din culanța protopretorului, fără pușcă. Predați căpitanului de poliție, acesta ne comunică prescripțiile legii de internare, cărora avem să ne conformăm și ne împarte pe la cuartire pentru cari aveam să solvim o coroană de pat pe zi.

Grupuri-grupuri de inteligenți ne priveau. Făcând cunoștință cu unii din ei, aflăm că toți sunt „de-ai noștri“: avocați, preoți, învățători și negustori... Eram de toți 32, veniți din toate unghiurile țării ungurești. Întrebați cum ne-au adus, le-am povestit. Ei nu se puteau mira de-ajuns cum de liberi și „domnește“ am venit noi. Și ne povesteau de bestialitățile gendarmilor, tractările brutale de cari au fost împărțâșiți ei, sub toată durata escortei! Felul cum i-au zmulș din sânul familiei fără să le dea răgaz a-și pacheta barem ceva de ale mâncării, cum au fost luați între baionete și ghionturi, cum cei rămași acasă, văzându-le toate acestea, și-au luat rămas bun pentru totdeauna dela ei, între plânsete și boceli ca după mort... Pare că și acum sunt sub impresia povestirii unui preot tinăr, chipeș, robust și voinic,

cu numele Nistor, internat în Ruszt, care îmi spunea cum l-au pälmuït gendarmii pentru motive de nimica, provocate tot de ei. Iară altul cu numele Popenici, cum l-a adus pe jos din gendarm în gendarm, cale de 84 kilometri, cu cofărul în spate, nefiindu-i permis a-și lua pe cineva să-i dea ajutor, iar când se punea jos să mai odichnească, îl sculau în ghionturi și în cele mai murdare înjurături, — ca să-și urmeze calea! Urmarea a fost că, ajuns aici în Ruszt, în scurtă vreme i-s'a agravat morbul contras pe drum, și a trebuit să margă la spital. Pe alții: avocași, medici, protopopi, preoși și dame, cu toții laolaltă i-au învagonat într'un vagon în care, după proaspetele urme de gunoi, au fost porci, vagon deschis, în plină murdărie, în care erau expuși la vânt și frig, venind așa cale de 6 zile cu mari întârzieri, stând în gări, uităși de sine, zile întregi. Când au ajuns la Golgota, pușin le mai trebuia, ca să ajungă la judecata sfântului Petru, pe cea lume.

La o săptămână, după reculegere și după-ce ne-am mai venit în fire, am început a ne mai da seamă despre cele petrecute, a mai chibzuï asupra dezastrului ce ne amenință și a ne apropia mai tare unii de alții cu inimile, — căci, Doamne, aceeași suferință cum apropie pe om de om...

Situația țării ungurești din punct de vedere etnografic.

Ajunși în părțile acestea, din toate unghiurile țării zise ungurești, unde am lăsat în urma noastră o mare de Români: din Ardeal, Bănat și comitatele ungare, până la Tisa, nu mi-a trecut nici-odată prin gând, de când am scăpat de pe băncile școalei, că dela Budapesta încolo, la marginea Alpilor austriecei, care desparte Ungaria de Austria, n'ar fi o țară pur ungurească. Când colo, ce să văd?

Cu ocazia unei preumblări întâlnesc o femeie ce ducea pe un căruș un sac ca de 3 măsurii. Întreb — ca bun patriot, — în „limba statului“, ce are în sac? Femeea buimăcită, neștiind ce-i vorbesc, mă întreabă în *nemțește*, că — ce voesc?

Explicându-mă, îmi spune că grâu, adus din Ungaria. Adecă după concepția ei, Ungaria se începea din ori care alte părți, numai din comitatul Șopron nu!... Adevărul e, că în întreg comitatul Șopronului, limba ungurească o auzi numai întâmplător, când răfăcește câte un „patriot“, ca mine, din altă parte a țării, iar politică ungurească fac din oportunitate, ca și conreligionarii lor Sași din Ardeal. Încolo nu voesc să audă de limba ungurească, ci cu încăpăținare stăruesc a-și vorbi limba lor — nemțască.

Orășelul liber ces. ung. Ruszt, e locuit de 1600 suflete numai nemți, cu 200 numere de case. E situat la marginea lacului Fertő (Neusidlersee), împrejmuit de vii așezate pe coline, unde se fac vinurile de renume. Ocupațiunea principală a locuitorilor e vieritul, iar agronomia e secundară. Produc cereale numai cât le sunt indispensabile pentru trebuințele lor. La apus se văd munții Alpici, ce despart țara ungurească de Austria, cu falnicul munte Schneebergul, pe care și în dricul verei e zăpadă groasă, iar la Răsărit e lacul Fertő, care se întinde a lene pe un teritor de 56000 jughere catastrale, cu un luciul admirabil, în a cărui ape se oglindează razele mândrului soare care ni-se părea — că nouă, internaționalilor, ne prevestește un mai bun viitor.

Interesându-mă mai de-aproape de referințele locale, aflu următoarele:

Monografia Rusztului.

Observ între locuitorii Rusztului o dușmănie pronunțată pe chestia confesională, așa că nici pruncilor nu le

permiteau părinții să convină între ei cei catolici cu cei luterani ori protestanți. Mă interesez mai de aproape despre relațiile lor confesionale și aflu că:

Catolicii, ca asupritorii altor confesiuni în formațiune, și-au câștigat totdeauna ura celorlalți, care ură a rămas din generație în generație. De aci datează antagonismul de azi între luteranii și catolicii din Ruszt. Luptele religioase între catolici și protestanți, datează de prin anii 1581. Protestanții de azi ai Rusztului au adoptat confesiunea lui Luther, fiindcă învățăturile din secta Șviteriană sau de Zwingli, n'au găsit teren.

Ca neguțători de vinuri, ce se ocupau exclusiv cu vieritul — umblau în Austria și Silezia, unde au adoptat religiunea evanghelică ce se propagă cu multă insistență. În unele părți lucrau și prin scris și prin vorbiri, mai ales că erau favorizați și de timp a-și întări religia, în urma luptelor ce le aveau Regii, pentru Coroana pe care o căpătau cu ajutorul Turcilor. Erău astfel mai împedecați de catolici în propaganda lor religioasă, și Episcopii catolici nu le puteau face mari pedeci, slăbiți și ei în urma perderilor mari ce le îndurase în hărțuiala lor cu Bürgerii (civii). Rusztul de azi în acele vremuri a fost numai o colonie de familii aduse de prin Austria, cari s'au constituit în comună numai mai târziu. Astfel se explică faptul, că teritorul se da în arândă pe câte 3—6 ani la conși. În anul 1633 se arândase episcopului catolic din Raab (Győr), care n'a îngăduit pe teritorul lui comună bisericească evanghelică. Izgoni pe toți funcționarii bisericii acesteia, amenințând cu pedeapsă de 40 fl. pe cei renitenți și impuse o taxă de 200 fl. ce aveau să o plătească preotului catolic. La 1638 toate gravaminele au fost așternute Împăratului, dar fără rezultat. Comuna bisericească a fost respinsă. Urmează războiul Rakoczian de 30 ani ce se termină cu învingerea Șvedeză. Curtea din Viena ajunge la strâmtoare și astfel coroana Sfîului Ștefan se clătină pe capul Regelui, încât Ferdinand al III-a, obosit

de lupte, a putut face pace cel puțin cu Ungaria, iară în dieta din Linz la anul 1645 și mai pe urmă în Reichsratul din Presburg, asigură la 1647 în cartea de legi, libertatea religioasă pentru Ungaria și Ardeal. De aci încolo se începe era de liberă organizare a religiunii protestante, alegându-și ea primul preot al Mörbischului (Fertő Medgyes) cu iurisdicțiunea în Oedenburg (Șopron) și având a administra și comuna Ruszt, cu numele Iohann Pfister. Prima predică a ținut-o la 12 Maiu 1647 în casa unui țaran, în care se află azi primăria orășenească.

În timpul acesta arânda comunei Ruszt o avea doamna Konsky, o damă din familie nobilă de Altenburg, care s'a arătat mai milostivă, cedând și exoperând drepturi pe baza legii de liberă exerciere a cultului evanghelic-protestant, ca să poată zidi școală și locuință pentru preot și servitorii bisericesti. După multe stăruințe și jertfe a unor familii mai bune și cu dare de mână, le-a succedat la anul 1660 a răscumpăra comuna Ruszt de a nu se mai arânda, plătind o taxă de 20.000 taleri pe 12 ani.

Dela 1674 s'a început epoca noilor suferințe ale reformașilor, plină de persecuțiuni. — Peste întreagă țara s'a deslănțuit urgia timpului, a dat ciuma, răsboaiele turcilor, și comuna a suferit mult, văzându-și spulberată ori-ce speranță de libertate religioasă. Ferdinand al III-lea care a fost mai concesiv față de religia evanghelică, muri. Leopold I. fu încunjurat de iezuiți. Acum sună ora morșii pentru toate comunele evanghelice, și astfel și pentru comuna Ruszt. Episcopii catolici, ca „comisari regești“, cutreerău comunele cu putere armată, luând toate școlile și bisericile! La anii 1672—1674 alungase pe preoți și învățători, ocupând toate bisericile, iar cu „agitatorii“ umpleau femnișele. La 1679—80 o Princesă evanghelică de Eggenberg, ce locuia de vara până toamna târziu în Ruszt, a deschis o casă pentru serviciul divin, unde se slujea misa de oratorul ei de curte, cu numele Mathias Leny. Strâmtorași de toate părșile, Rusz-

tenii, și ca comună politică și ca comună bisericească, o seamă de oameni devotați intereselor comunei, cu jertfe mari materiale, se folosesc la 1681 de ocaziunea convocării Reichstag-ului și răscumpără de sub arândare comuna Ruszi, solvind din colecte suma de 65.000 fl. și 500 vedre de vin de cel bun. Li-s'a luat în considerație și suma plătită la 1660: 20.000 taleri și și-au câștigat și dreptul de „oraș liber regesc“, împreună cu privilegiul ca oraș politic, însă fără drepturi de liberă exerciere a religiei evanghelice. Abia la 1781 sub Iosif al II., se dă un edict de toleranță, în urma căruia s'a mai putut consolida cultul protestant. După asta, la 1782—3, s'a constituit în comitet parochial, începând pertractările pentru zidirea unei biserici. Până aci serviciul divin se ținea într'o casă privată și mai pe urmă în o chilie dela birtul „La coroaună“, pe care au închiriat-o cu 24 fl. pe an. La 1784 s'a pus piatra fundamentală pentru zidirea bisericii, de cătră Haynoczy, ales preot în 1872.

Pe când era biserica pe jumătate zidită, preotului catolic Marton îi pleznî prin gând să protesteze contra zidirei, pe motiv că e — prea aproape de cea catolică, și astfel conturbă serviciul divin (la noi și birtul jidovului e pus lângă biserică), și a cerut dărâmarea zidirei!

Cancelaria curții regale, a și oprit continuarea zidirei. După multe rugăminte prin deputațiuni pe la Curte li se îngădui într'un târziu zidirea mai departe, și se termină la anul 1785.

Răvașe din pribegie.

Întrasem în a doua lună de pribegie, pierzând vremea în exil și averea acasă. Știrile de pe câmpul de războiu veneau ca bombele ce cad în șirele armatelor, dând momentelor înfășișarea dezastrului ce se tot mărea. Nici o

speranță într'o pace apropiată. Când ne-au pornit de-acasă, unii, mai iluzioniști, căutând să ne mângăe (?!), ne spuneau: „N'aveți să stați mai mult de 3—4 săptămâni și veți fi liberați, după-ce va fi România zdrobită, lucru ce la tot cazul are să se întâmple, căci mai bine de un milion de armată a pornit Germania asupra ei“... Se apropie iarna cu toată asprimea ei. România fu respinsă, dar nu înfrântă, iar de noi nu se mai aminteă. Lumea internațională începe a se împacientă și a înainta la guvern rugări și lamentări, dar toate zadarnice. Unul singur dintre noi fu mai norocos, — poate unde-l chiema Macavei, că scăpă din ghiarele lor la a doua lună, în Oct. 1916. Adecă acest domn — practic din fire, — prin oamenii lui mai „cu trecere“, a bătut la ușa celui mai mic: la ușa fisolgăbirăului... Pentru-că, ziceau ei, oamenii practici: „dacă te mușcă cânele, numai cu părul lui te poți vindeca“... Iar celor ce umblau cu rugări pe la ministru, fără să dea față mai întâi cu dl fisolgăbirău, totdeauna li-se respingeau cererile... Ministrul, fără avizul fisolgăbirăului, nu rezolva cererile, nici dacă sfântu Petru ar fi luat garanție pentru tine. Dl fisolgăbirău încă nu eră aplicat să-și dea învoirea de liberare, dacă cumva dl notar ar fi avut ceva împotriva, căci acești doi — *una sunt*.

Timpul trece, situația ni-se agravează în lipsa de bani pentru susținere. De-acasă vin tristele vești, că toate merg spre descompunere. Amărăciunea crește.

Într'o zi primim vestea, că o comisie trimisă de ministru, are să ne cerceteze. Cu acea ocazie ne va ascultă plângerile. Eram dar în așteptare, când în ziua de 7 Nov. un automobil se oprește la primărie cu mai mulți domni.

Pe noi ne avizează de sosirea comisiei, căreia aveam să ne prezentăm. Erau Jekelfalussy Zoltán, conzilier ministerial, cu codița Sieghescu (popa) și fișpanul comitatului Șopron cu protopretorele său. Ne prezentăm. Consilierul Jekelfalussy ia cuvântul, spunând că au venit să se informeze despre starea noastră și dacă am avea ceva de spus

între patru ochi. De aceea a adus pe Sieghescu, căruia i-se poate spovedi ori-cine.

În intervalul cât timp a ținut spovedania la „Sfinția-Sa“, consilierul Jekelfalussy ne privea cu ochi scânteetori, aruncându-ne icî-colea câte o vorbă ce ne tăia la inimă, ca vântul rece cu ghiață primăvara... Bieții internați, ajunși la strâmtoare, ca șoarecii în cușcă, — în sinceritatea lor naivă, cercau să i-se jelue de starea insuportabilă în scumpetea asta etc., la ce îngâmfatul consilier, cu un zimbet diabolic, după ce-și așeză monoculul pe ochiu, ne „mângăjă“ cu vorbe sarcastice că: ne va închide în bărăci; ne pune să sfărâmăm la piatră ca să ne încălzim, în schimbul muncii ni se va da de mâncare cât să ajunge pentru o coroană la zi...

Ne mai spunea ironic: că din trei milioane de Români câți sunt în țara ungurească, dacă numai pe noi 600—700 ne-au găsit organele administrative de „periculoși statului maghiar“, trebuie că ne sunt mari și grele păcatele! Iar ca să ne treacă ori-ce poftă de a mai conta pe viitor la ființa noastră de Români, ne-a asigurat, că chestia naționalităților va fi acuma, odată pentru totdeauna, ștearsă din această țară, și cine va mai cuteză să-și ridice glasul, va fi fractat în consecință!

Eră după respingerea oștilor române de pe teritoriile ocupate de ele în Ardeal. Vorbea dumnealui cu ifos, de-a călare și ca politician probat...

Dupăce duhovnicul Sieghescu a terminat cu spovedania și pe semne nu i-s'au făcut descoperiri senzaționale ori declarații de oarbă supunere, ne-am despărțit în grabă desilusionați, adecă — nu ne-am înțeles...

La câteva săptămâni aflu, uimit, că un preot internat în altă comună din comitatul Șopron, mai viclean, poate unde-l chiamă Vulpe — a înțeles rostul comisiei și în numele ortacilor sei internați, a făcut declarații de supunere și loialitate (poate organelor administrative, căci patriei eră de prisos) în urma cărora, consilierul s'a arătat mai afabil, iar internații „loiali“ au fost rând pe rând liberați.

Odată dat avizul „nexului causal“, ne-am trezit la câteva luni, că partea cea mai mare a internașilor fu liberată, chiar și acei de pe locurile declarate ca teritorii de războiu, rămânând numai aceia, cari n'au voit să-și îndoieie șira spinării cu „kérem aláson“ sau că au fost puși în urma antecedentelor, în directă dușmănie cu dl notar sau fisolgăbirău, a căror răsbunare aveau s'o mai poarte.

Fazele pribegiei.

Cu chiu și vai eșim din iarnă. Gerul cât a fost protejat de sezonul vremii, s'a ținut tare în curele. Giamurile ferestrilor prinseseră coaje de ghiață, care se prefăcuse în adevărată neauă în urma înghețului ce se adăugă zi de zi. Curagioasa și apriga lună a lui Februarie eră pe sfârșite și razele mai călduțe ale soarelui topiseră ghiața, rămânând numai inimile noastre înghețate, pe cari urgia vremii și răutatea oamenilor cu inimi înguste, cucuiași la destinele țării, nu voiau să le desghiețe. Cum boureii es la soare primăvara, așa eșiam și noi la colțuri de stradă. Mai rămăsesem 10 din 32 câți am fost în toamnă, — cari ne mai mângăiam unii pe alții.

Dintre toși internașii, cel mai activ în facerea instanțelor și rugărilor la minister pentru liberare, eră bătrânul învățător B. din Bpr., învățător diriginte la școala de stat, trecut de mult la penzie în urma bătrânețelor ce-i gârboveau spatele.

Îl văd din departe gesticulând în societatea altor 3 tovarăși. Când mă apropiu, le povesteă despre nedreptatea ce i-a făcut căpitanul polițienesc, care n'a voit să-i primească spre înaintare la ministru 32 jalbe (arătări și cereri de liberare) la cari ministrul nu găsește de demn nici barem a-i răspunde. Ca să-l mai distrag observ, că: mari trebuie

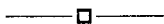
să-i fi fost păcatele, de l-a adus aici, ca învățător, diriginte la școală de stat, când e știut, că acești domni, după poziția lor, numai naționaliști n'au fost, ci totdeauna au fost oamenii stăpânirii. La asta el năcăjit îmi replică: „D-le! în viața mea, de când mă știu, tot în societatea lor și cu ei am trăit. Nici când în afaceri ce nu atingeau breasla mea, nu mă amestecam, cu atât mai puțin să iau parte activă la vr'o acțiune națională românească, de care nici idee nu aveam. La alegeri eram totdeauna cu guvernul când eram silit să iau parte, altcum nu mă interesam. Și dacă acum și eu sunt aici, a fost cu totul altă întâmplare. Iat-o: Ca membru al casinei ungurești, câștigându-mi foarte încrederea și iubirea lor, în urma purtărilor mele neexcepționabile în ce privea conduita mea socială, — m'au ales de bibliotecar — custode al casinei. — Cu ocaziunea unei serbări, se improvizează o petrecere, care devine din ce în ce mai animată. Fisolgăbirăul meu șampaniză la o masă cu notarii lui. După-ce se uitase mai de multeori în fundul păharului de șampanie și ca omul răsfățat al societății și cu deplină încredere în poziția lui, — dă calea unei pușcături de revolver, a cărei defunătură face să trăsără speriați oaspeții dela celelalte mese.

„Eu, ca custode, am fost mai simțitor atins de această purtare necuviincioasă a fisolgăbirăului, și în calitatea mea de păzitor al ordinii, îi fac observări. Atâta i-a trebuit. Dl fisolgăbirău atins în ambiție pentrucă, vezi dta, cine să-l îndrume la ordine, un prăpădit de dascăl, îmi frage la ocări și înjurături de cele ungurești, pe cari ne-mai putându-le răbdă, am ripostat motivându-mi ținuta cu calitatea mea de bibliotecar-custode. Aș! Asta și mai rău l-a cătrănit pe dl fisolgăbirău și, în ferbințeala lui patriotică, haid cu mine de piept și mân-o la hărțuială! Eu încă mă aprind și mân-o la terfeleală! După potolirea învâlmășelei, prin intervenție, mă trezesc în mâni cu bucăți din cămașa dlui fisolgăbirău, ca semn că eu am rămas învingător.

„A doua zi după desmeteceală, trebuia limpezită afacerea de „onoare“, care, după multe combinații, ajunge în sarcina judecătoriei. Să o tranșeze ea cu ajutorul fișcalilor de ambe părți. Judecătorul înțelegând situația precară pentru dl fisolgăbirău, a silit pe beligeranți să se împace, ceea ce s'a și întâmplat. Mai târziu afacerea ajunge, pe calea comisiunii administrative, până la ministru, unde s'a făcut mușama. — La câțva timp după ce România ne declarase războiu, fără să bănuiesc ceva, mă trezesc înhățat de poliție și adus la Ruszt!...

„Așadară dl fisolgăbirău pentru cămașa-i ruptă își răsbună acum!... Vezi, domnule, zice B., de aceea sunt eu aici și cer la dl ministru să mă explic, să pornească cercetare în contra mea, să nu mă omoare aici cu foamea și acasă să mă ruineze, dar toate-s degeaba! Ușile și inimile lor pentru mine sunt închise...“

— Îți mulțumesc dle învățător, suntem în clar cu situația, însă aibi mângăerea, că mai sunt mulți ca dta, cari sufăr de aceleași păcate, — îmi fu răspunsul. În gândul meu însă trăgeam paralela între spusele mele de mai nainte — când susțineam, că afacerea internărilor a ajuns pe mâna unor oameni iresponsabili, cari, în lipsa de control, fac din ele chestie de răsbunare personală.

Cum să făceau concedierile?

Amicul meu O. din S. subfire la fire, nedatat la greu-făși și năcazuri, ducând o viață comodă și în toată tigna, decând a scăpat de pe băncile școalei până la bătrânețe, „născut să fie domn“, mai având și o familie la care ținea atât de mult, a dedat-o și crescut-o în cele mai bune condițiuni, căutând în tot decursul vieței sale, să trăiască

bine și în pace cu toată lumea, ca și el bine și pace să aibă, — nu se putea miră de-ajuns, cum vine el la închi-soare, în exil? Pe el să-l despartă de scumpa lui familie, de averea la care a ținut atât de mult, adunând cu toată fruda filer de filer și punându-i la o parte ca să aibă la bă-trânețe, și acum să ajungă la ruină... I-se părea de necrezut. Eră par'că un vis urât. Iar când da de tristul adevăr, de fatala realitate, un fior îi trecea prin tot trupul, îl sguiduia, și ca și când ar avea să lupte cu cineva, își frecă mâinile!... Azi așa, mâne așa, până ce mă plictisise. „Mai slăbește-o frate, îi zisei, și caută să te împaci cu situația, căci altcum albești și ar fi păcat de părul tău creș și negru ca corbul“. Aș, de unde. Nu se putea liniști Românul, iar eu, cum eram din fire cam apăsas la vorbă, lipsit de darul oratoriei și de comoara vorbelor dulci cu cari să-i pot îndulci viața — a dus-o bietul om tot în chin și lamentări, până dela o vreme albise de-abinele. Toate mai trecuseră, dar asta-i curmă și cea mai mică dispoziție. Când se uită în oglindă, îmi spune și mie c'a albit, — par'că eu nu-l vedeam. Într'o zi primește dela soția sa o scrisoare cu vestea, că s'ar fi exprimat notarul într'un cerc de oameni că: cât o fi el notar, nu voeste să-l mai vadă în sat. Atâta i-a fost des-tul ca să-i mai albească o suță de peri. Vezi, îmi zise amicul cu o față chinuită de năcazuri, — câtă putere poate să mai aibă la noi un notar! De cine să-ți atârne fericirea și ne-fericirea!

„Apoi cum, ori tu nu știai puterea „domnului notar“ în țara ungurească, când e vorba de noi Români? Ce să mai zici apoi de a fisolgăbirăului? De stai și tu rău cu el, ca mine, să știi că aici ne rămân oasele, prin Ruszt...“

Se pune prietinel meu pe gânduri și mai apoi pe lucru, și dă-i la jalbe și la scrisori, de-l luau sudori. Rând pe rând îi veneau răspunsurile prin cari eră anunțat de respingerea cutărei și cutărei rugări din partea ministrului. Mai pe urmă primește și de-acasă îmbucurătoarea veste că

adecă „domnul notar“ a binevoit a-și da învoirea să obțină un concediu de 14 zile pentru a-și aranja unele afaceri *urgente*. Cât o fi costat această prealabilă „învoire“ nu știu, fapt e că peste două luni obține concediul propus de dl notar în afaceri de „urgență“.

Notez că în primăvară ceruse un concediu de 2 luni pentru lucrul câmpului, dar fiindcă dl notar nu-și dase învoirea, i se respinse cererea. Acuma apoi că dl notar să își dea învoirea ca să rămână de tot acasă, după-cum era plănuțit, e chestie de... tactică...

Mizeriile din pribegie.

Trei sferturi de an se apropiau de sfârșitul lor, de când lăncezeam în ~~viața~~ ~~posomorită~~ ~~de~~ ~~exil~~, și nici o rază de speranță că ne vom mai putea bucura de libertate! Situația ni se agravă cu trecerea timpului. Isoarele de alimentare curgeau în silă. De-acasă se împușină expediția în lipsa de venituri, trebuind să cheltuim din întregul câștigat cu multă trudă, pe când banii aveau valoare mare și se câștigau pușini și cu greu. Azi pentru un lucru mic trebuie să dai bani grei. Și noi internașii trebuie să cheltuim bani câștigași în alte vremuri.

Când am sosit la locul destinat pentru internare, polișia locală între altele ne-a pus în vedere și opreliștea de a stă de vorbă cu străinii, iar lor li s'a dat ordin (cu doba) să nu stea de vorbă cu noi. Prin urmare eram priviși de locuitorii locali ca oameni periculoși și în consecință se fereau de noi și nu am fi putut primi ceva dela ei pentru toată lumea. Abia mai târziu ne mai dădeau câte ceva de-ale mîncării pentru preșuri înalte. Un naiv — altcum curagios și mai umblat în lume, că știa și ceva ungurește — mă

întreabă: „Az ur hazaáruló“ (e domnul trădător de patrie?) După-ce ne-am explicat, am devenit prietini, dar pe furiș, numai să nu ne vadă lumea.

Ajutorul de două coroane la zi ce abia de câteva săptămâni ni se acordase, verosimil la intervenția vreunui bărbat cu inimă, ni s'a sistat conform următoarei ordinațiuni:

800/1917.

Căpitanului de poliție

Ruszt.

Încunoștiințează pe internați, că cu intrarea sezonului de muncă, li se dă și lor ocaziune de a câștiga, și având în considerație lipsa brațelor de muncă în timpurile acestea atât de serioase, a odihni nu e permis. La ajutorul de alimentare numai acei internați mai pot reflecta, cari produc atestat medical că sunt neapți pentru muncă, la care se va provoca dl căpitan la încheerea socoților.

Totodată se face atenție proprietarii, că internaților să li se dea aceeași plată, care se uzitează a se da muncitorilor locali.

Șopron, 1 Maiu 1917.

Blaschek Vilmos m. p.,
protopretor.

Adecă ni s'a dat fericita ocazie de câștig. Am fi scăpat, după noua dispoziție a protopretorului, de negrele gânduri ce ni le cauzau mizeriile de tot felul și teama că o să murim de foame. Așa știau și așa voiau stăpânitorii țării să ușureze soarta compatrioților lor Români, a căror frați, fii și nepoși își vărsau sângele în lupta pentru tron și „patrie“.

Acum guvernul prin protoprețorele său ne detrage și micul ajutor, silindu-ne — ca să-și mai bată și joc de noi — să mergem ca zileri la lucru, unde nici două coroane la zi nu ni se va plăti, deoarece la lucru de câmp nu suntem destoinici, nefiind deprinși ca țărani. Cei mai mulți dintre internați sunt advocași, medici, protopopi, preoți, învățători,

comercianți, și ici-colo câte un țaran deprins cu lucru la economia câmpului. Ordinațiunea însă nu cunoaște deosebire și nu face nici o excepție. Ei, dar face proprietarul, care nu poate plăti unui avocat sau protopop la sapă ori la coasă, ca unui lucrător deprins!

Ordinațiunea mai e și „prevenitoare“ față de internași... Ea face atenți pe proprietari să li-se deie și acestora aceiaș plată care se usitează a se da muncitorilor locali... Am întrebat de un ziler lucrător de seamă ce locuia într'o ogradă cu noi, cât li-se plătește la zi? Mi-a spus: două coroane și 50 fileri. Îmi cugetam: când acesta capătă atâta, nouă, după vrednicia noastră, nici pe jumătate nu ni-se va da, și așa acel câștig al mânilor noastre nici pe mâncare nu ne va ajunge...

Aducă-te Dzeu, Domnule Ministru, în poziția noastră, să te vedem ce-ai face cu sapa în mână!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Bucurii perdute.

Într'o zi caldă de primăvară stam lungit la soare, cu stomacul gol ce chiorăia a foame. Eră după 11 ore și dejunul, în lipsa de lapte, îl fluerasem, iară ca să mai înșel foamea, scot gazeta „Pesti Hirlep“ din buzunar, eră nrul din 17 Mai 1917 unde la „Cronici“, sub titlul „Internáltak szabadon bocsátása“ (liberarea internașilor), cetesc următoarele:

„Regele încă de cu vreme a dispus revizuirea stațiilor de confinii și internări, cu acea hotărâtă îndrumare, ca la examinare să se purceadă în modul cel mai liberal! Dacă pe acel timp relațiunile au și fost inevitabile ca să se execute internările pe bază de suspițiune, acum acele cauze nu mai formează bază de a mai susțineă acele ordine. Deacum înainte internările

se vor dispune numai în cazuri excepționabile, dacă n'ar fi alte mijloace de a se încunjură periclitarea intereselor armatei. Regele, în urmarea acestei dispozițiuni, a liberat 79 procente dintre internați“.

Bucuria mea cetind de liberarea internaților! Uitasem de năcazuri, uitasem de foame, de toate relele. Împărtășesc știrea cu soții mei. O bucurie generală, socotindu-se în acest entusiasm, fiecare între cei-ce cad în cele 79%, fără a ne mai da seamă de restul 21 procente cari vor rămâneă..

Trec zile, se fac săptămâni și apoi luni, și cu ele zboară în vânt și bucuria noastră ce se preface într'o atingătoare desamăgire. Fu un vis „între vis și viață“. Adecă marinimosul autor al nemarinimoasei știri, a voit să îmbete lumea cu apă rece pomenind de liberalul tratament, ca să mulcomească lumea din afară și în special pe întristatele noastre familii, iar nouă să ne fragă o sfoară dulce prin gură, nădăjduind în *liberare*, ca să ne înșelăm cu atât mai tare...

Ca omul liniștit în conștiință, ne-am luat în ajutor resignarea, care ne-a ușurat suferința. Și astfel, căliși în năcazuri, am privit în viitor cu încrederea omului drept la zile mai bune, la zile fericite, căci: „Cu noi este Dumnezeu, înțelegeși neamuri și vă plecași, că cu noi este Dumnezeu!“... — Ici colea mai rățăceă pe la noi câte un porumb alb cu ramură de maslin, dar veștedă.

O transgresiune pedepsită.

„Rănit în războae soldatul căzuse și-n puține zile chinuit murî“. Așa ziserăm când aflarăm că în spitalul din Kismárton (Eisenstadt) comit. Șopron, a murit Avram Catalina din Brad, după-ce s'a achitat vitejește de datorința sa

față de tron și patrie în luptele dela Doberdo, unde o schige de obuz i-a curmat zilele. Eră o zi noroasă de toamnă din luna Octomvrie, când potecele prin codri și căile printre arbori, erau acoperite de frunzele căzute de asprimea vremii și bruma necrușătoare, întocmai ca văile, dealurile, codrii și câmpiile acoperite de cadavrele flăcăilor nostri loviți de neîndurătoarele șrapnele dușmane în fiorosul războiu, iar femnișele ungurești și locurile de exil gemeau de români bătrâni, tineri, pentru „păcatele/grele“ că-și iubeau neamul, denunțați de căpăii stăpânirii, — când căpitanul poliției locale, recercat de primarul din Eisenstadt, învită pe proto-popul Medean la sine și-i comunică despre moartea soldatului Avram, Român de religiunea gr.-or., cerând ca să-l îngroape. Cu datorința omului conștiu de chemarea sa, proto-popul primește învitarea și, la avizul dat, ne consfătuim să mergem cu toții să-i dăm onorul cuvenit.

Se înciripează în grabă un cor de 14 persoane și a doua zi pornim la drum pe jos până la gara Sercz, 12 km., iar de aci aveam să luăm trenul până la Eisenstadt. — Cerul se însenină, iar soarele își trimetea razele aurii ce se resfrângeau prin frunzișul rămas încă, palid ca omul de moarte. Razele lui ne mai înviorau inimile mohorâte de grelele încercări. Drumul îl parcurgeam o ceată de internați din toate breslele: advocați, protopopi, preoți, învățători, negustori și țărani, ceată a cărei decor îl formau damele, internate și ele pentru „tradare“. Ajunși în Eisenstadt pe la 10 ore, după un dejun frugal, am cercetat castelul contelui Eszterházy cu un parc în extensiune de 70 jugăre catastrale, cu un lac imens, pe al cărui luciu se răsărau două lebede mari ca ale lui Longreen. Când priveam grandiosul castel ce ocupă un teritoriu cam de două jugăre quadrate, un țăran bun de glume observă: „prea mare coteș pentru un porc“. Cam drastică asemănare, îmi gândeam — dar prea adevărată... Mulți bați stau închiși în vastele ziduri ce despart sufe de chilli, care de care mai pompos aran-

jate și nelocuite, puse la dispoziția capriciilor unui om, pentru-că a avut norocirea să se nască „conte“... Iar plebea ce-și câștigă coaja de pită în sudoarea feței sale, zgribură de frig și de foame într'o colibă băfută de vânturi...

Fiind oara 12 ne înapoem la ospătărie să luăm prânzul, când un sergent român ne avizează că are misiunea să ne conducă la spital, casa mortuală a lui Avram Catalina. — La 3 ore d. a. ne prezentăm la spital unde ne așteptă un pluton de soldați, răniți în recovalescență, în frunte cu un sergent major, cari aveau să dea onorul defunctului Avram. Sicriul eră încunjurat de trei dame de caritate dela crucea roșie.

Se începe prohodul. Cântările sunt executate foarte duios, de corul înprovizat sub conducerea preotului Dr. Stanca. I s'a ținut cuvântare. A fost îngropat răposatul Avram cu toată cinstea ce i-se cădea, acolo departe de iubiții săi, cari știe Dumnezeu când vor fi aflat despre asta, ca să poată plânge și ei. Noi ne-am achitat conștient de o datorie creștinească și, mângăiați în sufletul nostru, ne-am întors la restaurant, unde aveam să omorâm timpul, acum urât, ploios, până la 10 ore seara când ne puteam duce trenul la Ruszt. Ne plictisiseam așteptând. Întreb de prietinel meu O., dacă concediul nostru — primit altcum și așa cu greu — e legat de termen? Nu, ci de puțința întoarcerii, mă desluși. După puțină chibzuire, luăm trenul de 5 ore d. a. și plecăm în Șopron, unde ne mai târguim câte ceva de-ale mâncării și albituri, iar cu trenul proxim, ne-am înapoiat, cu ceva întârziere. A doua zi ne trezim că suntem citați la dl căpitan. — Presimțeam noi acum că n'o să fie bine. Mergem! Cum zicea ortacul: Dacă între cei 12 apostoli a fost unul trădător, s'ar putea ca între 30 prizoneri, să nu avem nici unul? Iată-ne în fața căpitanului la interogator. Întrebați dacă am continuat călătoria dela Kismárton la Șopron, am răspuns, că da. Se constată deci „transgresiune“ și, în virtutea regulamentului de internare, se prevede pedeapsă de

15 zile închisoare, și amendă în bani de 200 cor. Întrebați cu ce ne apărăm, răspundem: Am avut necondiționată lipsă de albituri și haine de iarnă, fiind luați și deținuți în haine de vară, fără răgaz de a ne lua câte ceva și fără să știm pe cât timp mergem, precum și lipsa neapărată a unei băi, ca să ne mai curățim truditele trupuri. Și apoi în urmarea concediului primit pentru înmormântare, nu ne vedeam limitați a nu putea veni prin Șopron înapoi la Ruszt. Ni-se cetește sentința: „Luând în vedere spusele Dv. ca momente și împrejurări ușurătoare, veți fi pedepsiți la închisoare de 24 ore și 5 coroane amendă în bani, iar în loc de temniță alte 5 coroane plătibile în 15 zile.

Întrebați dacă mai voim să apelăm, răspundem: Mai apeleze Dzeul, și eșim. Ne bucuram că am plătit numai cu atât scaldă făcută în Șopron.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ce au pățit alții?

— Întâmplări povestite de ortacii mei despre bașbozucile armatelor Germano-Austro-Ungare și stăpânitorii noștri. —

„Șendroaia“ se numește o luncă în mijlocul munților, umbrită de falnicii codri ce stau de secolii veghe graniței între România, Bucovina și țara Ungurească, pe hotare locuite numai de Români. O căscioară mică de lemn adăpostează pe pașnicul Zăhărie cu soția sa Paraschiva și 3 copilași, depărtați de lumea zgomotoasă, unde-și duceau viața în singurătate, muncindu-și moșioara lor, după care trăiau în tihnă. Duceau o viață liniștită, căci nu eră cine să le tulbure pacea vieții. Vre-un vecin, care prin intrigi să vâre neînțelegeri între ei, lipseă. Gelozia n'avea nici ea ce căută, iară birtul jidovului eră prea departe ca să poată molipsi de miasmele tuturilor relelor ce le poate aduce omul ori

femeea, care să înfrățește cu cuibul lui Ifig. Așa acești oameni își vedeau de trebșoarele lor în pace. Vine nefastul an 1914 în care neînțelegerile cârmuitorilor statelor au rămas să le aplaneze armele, și glasul tunului să ducă rolul prim. Lumea brațelor vânjoase e chemată să mănuiască armele contra inamicului și astfel plecă și Zăhărie, lăsându-și soția și pruncii în voia întâmplării și în mila lui Dzeu.

„Paraschivo, grijește de prunci, ca și Dzeu să grijească de tine! Nu te întristă, căci nu după mult mă voi întoarce, iar de dușmani să nu ai teamă, că până aici nu pot străbate. Suntem feriți. Iară ai nostri de vor veni de pază, te vor ocroti, căci li-e *datorința!*” Acestea fură vorbele lui Zăhărie, când își îmbrășișă pe urmă soția și-și sărută pruncuții cu lacrimi în ochi. Paraschivei i se întunecase lumea. S'a retras în chiliușa sa să-și mângăie pruncuții cari o îngrămădeau cu întrebări: „Unde merge fata și de ce se duce?...”

Trecu vreme de-auncea și Zăhărie nu se mai întoarse, dar nici veste de el nu se mai auzi. Biata Paraschivă eră singură ca cucu. Nu aveà pe nime cui să-și mai plângă durerea și să-și mai ușureze inima.

Într'o zi senină de toamnă, i-se păru că aude defunături, dar parecă nu-i veneà să-și creadă urechilor și doar nu eră de ploaie, să tune. — Bubuitul se aude tot mai tare. Paraschiva tresare, spaima o cuprinde că dușmanul se apropie și ea cu pruncuții ei e perdută în singurătatea asta pustie. O rugăciune cătră Dzeu îi mai ușură inima, când din depărtare se aude zgomot de arme și murmur de guri. Erau soldați germani și Austro-Ungari. Bucuria Paraschivei, că în locul dușmanului a sosit armata „noastră”, cea „ocrotitoare” care eșià dușmanului în cale, pe când acela se apropià pe la Dorna-Vatra.

Aici s'au așezat trupele la pândă și gata să pornească mai încolo la luptă în calea inamicului. O patrulă de mai mulți soldați germani cu un oficer, dă de căscioara Paras-

chivei. Intră și după ce cercetează cu deamănuntul, o iau pe femeie la întrebări, dar biata neștiind altă limbă decât cea românească, nu s'a putut înțelege cu ei și s'a ales cu nește înjurături, aflând că e Română. A doua zi o trupă de soldați ce staționau aci, i-a smuls gardul ce-i îngrădeă grădina și l-a ars. După-ce isprăviseră gardul i-au stricat căscioara și bârnă de bârnă au pus-o pe foc, împreună cu tot mobilierul din casă. Le ardeau la bucătărie, parecă nu erau destule lemne în pădure. Au lăsat pe biata femeie sub cerul liber cu pruncuții ei. I-au luat fânul și i-au păscut locul din jur cu caii, așa că Paraschiva lui Zăchărie se putea plânge codrilor. La toate s'o fi cugetat Zăchărie la despărțirea sa, numai la asta nu, iar Paraschiva nu putea să-i spună. Bietul român nu mai știă de care dușman să se apere. Vorba veche: „Ferește-mă doamne de prefini, că de dușmani mă voi ști apăra“. Paraschiva în desnădejdea ei, pleacă în comună la „domnul notar“ să se jeluie, ducând o scrisoare făcută de vărul-seu, învățător. A mers *26 kilometri* pe jos, lăsându-și pruncuții în grija lui Dumnezeu. Dl notar o îndrumă la dl fisolgăbirău, acesta la dl fișpan, iar de aci o îndrumă la comanda militară, de unde fu dată afară cu vorbele: că acela care i-a făcut plânsoarea ar trebui spânzurat! La 3 ani de războiu află, că bărbatul ei Zăchărie e prins la Englezi“.

Acestea ni le povesteă ortacul nostru B., internat din părțile acelea, pe când stam tolăniți la umbra unui arbore, omorînd vremea cu istoria suferințelor de pretutindenea. Nu ne venea a crede spuselor, că armata germană, ținută ca mai civilizată, să se preteze la astfel de vandalisme, când mica căscioară eră încunjurată de pădure, prin care arbori bătrâni stăteau rostogoliți la pământ. Să fi fost vr'o răsbunare? Pe cine? Pe o femeie singură, neajutorată în mijlocul codrilor? S'ar putea ca un comandant să-și alle plăcere mai mare la flacăra dată de măsua din căsuța săracă și să asculte bocetele unei femei disperate, decât să arde mân-

găerea sufletească că a ocrotit pe o nefericită? Și asta eră pe la sfârșitul anului prim de războiu, când România nu întrase încă în acțiune, ca să se poată zice că aceste fapte s'ar datoră unei răsbunări pe tot ce e românesc. Nedumerirea noastră însă o spulberă alt orfac, care ne spune cum armata germană ajungând într'un sat românesc, a cerut să i-se deschidă biserica și au ocrotit de vreme rea cailor lor înfrânsa. Unui negustor român i-au devastat prăvălia, luându-i tot ce eră de preț, iar cu cărpele de mătasă s'au încălțat.

Cu liniștea omului îmbătrânit în luptele vieții, un veteran încărunțit ascultă povestirile, înfiorându-se nu atât de cele auzite, cât mai ales de cele petrecute acum mai nou, de când a intrat România în războiu.

„A mele pățanii, zice venerabilul bătrân, sunt încă și mai atingătoare, dar se va zice că sunt urmarea înfrării României contra noastră. Pare că noi am fi putut opri România a-și urma drumul ei? Sunt chiar dela marginea țării, dintr'o comună situată între munși, prin care trece râul Bistricioara, ce se varsă în râul Bistrița, pe la vama Tulgheșului. Într'o zi ne trezim alarmați de vestea că: „e foc la graniță“, iar noaptea la 2 ore sunt ridicat din pat și deținut de jandarmărie! Spaima ne eră de nedescris. Fugeau toți în toate părțile, cu ce puteau lua de grabă pe ei, lăsându-și averile în voia întâmplării. Familia mea a fost cuprinsă de armata română, iară pe mine m'au târât pe la toate cătunele, luând cu mine proces verbal, ținând investigații peste investigații, fractând de pare că eram cel mai mare criminal. La 4 săptămâni după retragerea armatei Române, mi-am întâlnit familia în temnița din Székelyudvarhely, unde am stat o lună de zile, în care am avut vreme să-mi povestească soția și fiica, cum mi s'a prăpădit averea de peste o sută de mii, și 30 de capete de vite, fân peste o sută de cară și mobilele prădate de miliția noastră, iar nu de „*dușman*“, care nu s'a atins de nimica. Fiindcă Românii nu mi-au luat nimic, familia mi-a fost suspinționată că a fraternizat cu ei, și pen-

fructu asta întemnițată, iar pe avere s'au împărțit, ne mai dând socoteală nimeni de nimic. Azi suntem aici în pribegie de un an, rămași cu ce-i pe noi; răbdăm foame, din frumoasa avere ce am câștigat cu trudă, fiind eu om de 75 ani“.

Un alt preot ce-i ascultă povestea, nu cu mult mai tânăr și tot cam din părțile acelea, mai de spirit, replică: „Dar barem nu te-au bătut. Eu încă la fel am pățit, tot așa au procedat și cu mine; deosebirea e numai, că eu nu mi-am mai năcăjit familia cu vitele, nu le-am lăsat să le iee Nemții chiar din mâinile lor. Eu le-am dat drumul la pădure, fie ce-o fi de ele. Și cânele din lanț l-am „liberat“. Mai bine. Căci, când mă cuget la fetița ta, ce ai crescut-o cu atâta îngrijire și care a fost chinuită cu mânatul a 30 de vite, noaptea prin ploi și viscol, fără nici un ajutor și încunjurată de toate părțile cu oameni răuvoitori, — mă înfior.

„O cunoști, mă întreabă vorbitorul, pe dsoara Silvia?“

„Da, cum nu. Mi-a povestit și mie întâmplarea, dar ce-i puteam ajuta. Dela un om ca mine, în apusul vieții, nici cuvintele de mângăere nu mai prind. Și ochii ei scânteietori ca două cireșe negre răscoapte, îmi făceau impresia, că ar fi dispusă încă pentru o nouă luptă cu valurile vieții!“

„Eu, după-ce mi-am slobozit vitele prin păduri, chiar și cânele din lanț, m'am ales cu vr'o câteva ghionturi gendarmeresti însoțite de înjurături ungurești. Ba și-au arătat și dorința de a fi spânzurat. În vară, când cu multă greutate am putut obține un scurt concediu, mi-am găsit toate devastate mai rău ca după un potop. Iar când am intrat în biserică să servesc și să ridic rugăciune către Dzeu ca să dea „biruință împăratului nostru!“ — văd că potirul de aur lipsește. Îl duseseră Nemții, precum îmi duseseră din casă și sabia și uniforma de paradă a fiului meu, căpitan, care a luptat sub comanda vestitului Hindenburg și a căzut în captivitate.“

Poetul nostru din Șol., care și-a început o poezie, dedicată doamnelor internate, cu motto:

„Fertõ-i zic aici la lacul
Unde ne-au adus pe noi,
Spun c'aici și-a 'ntãrcat dracul,
Puiu lui cu baraboi“, —

— voind să facă pe curagiosul zice: „Nu te nãcăji, taică, de un ghiont gendarmãresc. Ca și când te-ar împunge un bou. Mie mi-a dat o bufnitură în coastă, de am sughițat trei zile, chiar un oficer german. Și numai pentrucă eram în reverendă. Cât despre chinurile familiei suferite și averile pierdute, decând am onorul să fiu cu voi aici, nici nu-mi place să mai amintesc. Doar eu pe valurile acestei vieți gol am venit, pe cum voi trece și în cealaltă lume. Și ca să nu-mi cadă toate cu greu, îmi încord din când în când lira și cânt, ca și cum aș fi foarte fericit...“

Mi-se pareă că văd pe „Nicu Stejãrel“ de pie memorie înaintea mea, și fixându-l mai bine, văd că un strop ca de rouă se lipeă de geana lui și tradă durerea ce căută să și-o ascundă.

Când îmi însemn acestea, cineva bate la ușe. Intră! Eră plăieșul dela primărie, care îmi înmanuiază un edict de licitație. Adecă „Domnul notar“ care mi-a mijlocit onorul de a fi aici — în urma unui proces intentat de el, s'a folosit de lipsa și strâmtoarea mea și mi-a scos averea la mezat (licitație). Auziți Dvoastră cei 179 cu Metropolitul vostru Mangra, cari ași iscălit faimoasa „declarație“ — cum se spulberă în vânt averile câștigate o viață întreagă plină de trudă? Și voi ași iscălit că Românii nu-s prigoniji de fel în această țară!..

Repriviri de peste an.

— După carnetul meu. —

În 12 *Septembrie* se împlinise anul de când mâncam pâinea amară a pribegiei. Dela această zi înainte încep a se repeta aceleași faze, prin cari am trecut în decursul anului încheiat, fără deosebire, doar atâta, că la începutul „carrierei“ eram toți cu bani, luați cu noi de-acasă, și cu nădejdea în suflet, că furtuna nu va ținea mult... Azi, cu pungile goale, rânduile pe-acasă răsturnate și noi acum aici printre streini, cu pungile goale... Trupește istoviți de nutremântul puțin și rău și neregulat, iar sufletește frânți de tratamentul neomenos.

Ca omul rămas pleștur după un potop sau furtună, mă uit să văd ce mi-a mai rămas?, când dau de carnetul meu în care aveam însemnate peripeșiile prin cari am trecut în zile pe câte senine, de zece ori pe-atâtea pline de încercări, — pe cari le voi povesti aci...

*

17 *Septembrie*. Ne trezim din somnul adânc, — după o oboseală de 4 zile de călătorie și de nopți nedurmite, — în bubuitul tunurilor ce sguđuiau văzduhul și sgâlțâiau ferestrele de se părea că va cădea casa din temelii! Pentru un moment nu mai știam unde suntem? Ne da în gând că suntem aproape de frontul italian, pe Isonzo. Reculeși, aflăm că bubuitul tunurilor să auzea din Wiener-Neustadt, unde se făceau manevre de tragere la țintă, ca probă a tunurilor nou vărsate (poate chiar din clopotele sfintelor noastre biserici românești...) Scormoniți din culcușurile noa-

stre și exilați la marginea țării — să zice că din rezoane de stat, — cercam să înțelegem evenimentele ce se desfășoară. Bizară situație.

Eram cu încă doi tovarăși în „cuartir“, în casa lui Eckert, unul dintre primii bogățani ai Rusztului. Un proto-pop și un preot. Protopopul, om de o seriozitate mare, calm și tacticos, în urma căror însușiri îl și numeam „Patriarchul din... Ruszt“, pe când preotul, om de lume mai nouă, mai neastâmpărat și neîmpăcat cu situația, își plângea amarul în cântece.

Luăm dejunul — pită cu lapte — și fiind zi de Duminică, pornim la biserica rom.-catolică. Asistăm la misă cu gândul la bisericuțele noastre rămase în multe locuri pustii... Asta o cântă preotul din Solovestru în poezia ce a scris-o în carnetul meu de amintiri: *G. B. Antăun*

Ce mai faci dragă bisericuță din deal,
Straje de veacuri la un sfânt ideal?
Azi iarba 'nverzește pe pragul tau sfânt
Și-altarul jelește de dor de cuvânt.

Și clopotul mândru cu dulcele-i glas
Ne-a zis într'o sară la toți „bun rămas“
Și jalea de-atuncea s'a 'ntins peste sat,
S'au dus mulți în lume, plângând ne-au lăsat.

Și 'n urmă plecat-a bătrânul preot
Cu cărțile sfinte cu-odăjdii cu tot,
Și-l prinseră răii din drum, și l'au dus
La marginea lumii, departe 'n apus.

Și-apoi unde-odată lucea viu un soare
Și toți cu nădejde treceam sfântul prag,
Mergând să se 'nchine, — acuma cum spui,
Iarba 'nverzește cărarea din grui...

Cătră sară ne adunam cu toții în preajma postei — ca rândunelele toamna când se gată de drum — răzimați de finătorile ce îngrădeau un parc mic și neglijat, unde se

răsfățau nemțisorii rusztanilor cu jocurile lor, precum și porcii și găinile lor, care scormoneau și stricau locul și cărările.

Aci așteptam noi ziarele cu veștile de pe câmpul de luptă. Aici putea veni și deputatul sas, Carl Schmidt, care făcea „studii psihologice“ asupra noastră și care a spus în camera ungară că: „Privind pe Românii de-aici după espresia feței, nu mai trebuie să cetești ziare! De-s veseli, poți fi sigur că oștile române au repurtat învingeri, și vice-versa...“ Eram o ceată mare de Români, mai mulți ca în cafeneaua unde s'a dedicat d-sa acestor studii. Apropiindu-se ora 9, prescrisă de regulament pentru odihnă, ne retragem pe la chiliușele noastre, creștând încă o zi la răboj.

19 Septembrie. Pe un cer senin își revarsă soarele blândețe lui raze, iar noi în cete am pornit la preumblare printre viile Rusztului. Ajunși pe o colină priveam la lacul Fertő, de unde ni se întinde vederii un câmp întins rămas după retragerea apei, ce era revărsată în vremuri până la marginea orașului, încunjurat pe vremi de un zid înalt, din care au mai rămas unele părți. Ne priveau Nemții a minune. Atâta spuză de om, tot domni și popi, — inteligență, câtă n'a mai văzut Rusztul de când e, — căci în micul orașel afară de notarul, care e și căpitan, primarul și 2 scriitori, alți „domni“ nu sunt, doar când mai răfăcește câte un Wigheș sau negustor care vine din depărtări mari să cumpere renumitul vin de Ruszt. Se uita Nemțoaicele a minune la noi, iară nemțisorii se ascundeau după porți, scoțând capul prin deschizătură și ne arătau cu degetul. Nici Tălmăcenii, a căror comună fiind încunjurată de dealuri și munți și pentru greutatea comunicației nu prea vedeau altă lume și nu umblau decât călare, — nu s'au mirat mai mult când au venit domnii dela comitat de le-au lăiat drum, și au văzut primul car intrat și pornit din sat, și au văzut că — roatele lui se învârt!... Reîntorși pe la quartire, timpul se schimbase, vântul suflă rece iar noi ne-am adăpostit în chiliușele noastre dând năvală la străișile cu merindea adusă

de-acasă, care ne mai ofereau puțină ospitalitate... Toată după amiaza am petrecut-o în casă, meditănd asupra sorții rămasă tot nedefinită. Câte un oftat mai mărea urâtul în care ne zvârcoleam și de care cercam să mai scăpăm prin câte o glumă, cât bună cât trasă de păr...

23 Septembrie. În tot orașul sunt numai două ospătărfi. Am încercat să ne primească în vîpt, dar nu ne-am putut înțelege, fiind preșurile de tot exagerate și mîncarea slabă. De curățenie nu mai amintesc, că prea lăsa de dorit. Abia cu multe rugăminte am putut înduplecă pe doamna Eckert unde locuiam, să ne dea și vîptul, dar condiționând că dacă ne mulțumim cu mîncarea ce pregătește la — rușii prizonieri... Am primit. Mi-am adus aminte din copilărie, cu cătă stricteță țineau ai noștri posturile, îndeosebi al Paștilor, și tot trăiam mai bine decăt cu vîptul doamnei Eckert, dar n'aveam în cătrău. Mîncam la găgău de ne pocneau fălcile. De multeori ducea napoi mîncarea neatinsă, dar se făcea ureche surdă și încă le părea bine, că se săturau mai bine bieșii Ruși. La plată firește mîncările erau puse la socoată, ca și cînd le-am fi mîncat noi. După amiazi ne întîlnim cu un domn de statură mai mult înalt decăt mijlociu, tras la față, cu barbă încărunțită și ochi vioi, plini de viață. Ne întimpină cu un surăs amicabil și ne întreabă de sănătate. Îl credeam la aparență că va fi vre-un nou venit la argăseală, dar cînd facem cunoștință aflăm că e doctorul Cuparescu, vestitul medic din Viena, care din babă fără dinși te face tînăr, cu dinși ca mărgeaua!... „Am venit să vă cercetez să văd cum vă mai aflați“, zicea bătrînul cu inima tînără. Cu o încredere neschimbată privea el într'un viitor mai fericit pentru romînimea pusă la atâtea încercări. Cu vorbe blînde și convingătoare ne inspiră bărbăție și mîngăiere pentru a putea purtă greul vieșii de pribeag. Am avut deci o zi care ne-a mai înseninat...

27 Septembrie. Să împlinesc 15 zile de cînd ne-au luat cu graba de-scasă. La mulți nici sîmp să-și pacheteze ceva

rufărie sau vestminte mai calde, nu li s'a îngăduit, ca și când învingerea și fericirea statului unguresc ar fi afărnat numai de imediata noastră îndepărtare. În vestminte de vară am fost porniți la drum... Nici o știre despre ce mai e pe-acasă n'am primit, par'că și comunicația postală s'a sistat pentru noi.

O luăm razna pe câmpuri. La reîntoarcere, pe vremea postei, la 11 ore, aflăm doi preoși, internași în comuna vecină Mörbisch, cari au venit să ne cerceteze. După întrebări de tot felul și răspunsuri varii, — la despărțire am convenit, ca după amiazi la 4 ore să ne întâlnim cu toții — Rusztenii cu Mörbischenii — la hotar, deoarece-ce nu ne eră permisă preumblarea decât numai până la miezuina dintre hotare. Punct la 4 ore d. a. o ceată respectabilă de Români, din toate unghiurile țării, printre ei dame și țărani în porturile lor, cu șuba și surtucul negru pe cioareci albi de habă, care evidențiază deosebirea de port dintre ardeleni și ungureni, — s'au adunat la un loc între hotarele Ruszt și Mörbisch, să-și spună năcazurile, suferințele și să se mângăie în nădejdea zilei de plată și răsplată... Și eră justificată nădejdea, căci duhul vremii trebuia să se împlinească. Aici mi-am regăsit și pe amicul Romul, despre care se svoniseră multe: că l'ar fi legat gendarmii în fiare și l'ar fi târât din biserică pe când făcea serviciul dumnezeesc, ba că l'ar fi chiar pușcat. Câtă bucurie pe noi când ne-am revăzut. La despărțire, damele au dat un buchet de flori în formă de cruce, Mörbischenilor, iar un moșneag octogenar, preot, a început cântarea „Crucei tale ne închinăm“, pe care am cântat-o în cor cu capetele descoperite, fiind tocmai ziua crucii!... Unde-s mulți la un loc — strânși în aceeaș suferință, se împart și durerile. Cătră sară ne concentrăm la cină în ospătăria Berger, care tocmai își serbă onomastica și care lăsă să-și facă loc niște litrușe de cel roșu, la masa noastră, printre faturile cu mâncare. Cu gustarea vinului creșteă și dispoziția și se mai risipeau în-

grijarile, iar inimosul Radu cu doinele lui întărește aceasta. Ne uitam cu drag la iubitul nostru Lupaș, savantul și seriosul istorician, cât de vesel eră când zicea: mai una Radule! Aici s'a sigilat prietinia între noi ca colegi de aceeași suferință. Nota discordantă între noi a fost numai orologiul, care prea în grabă a sunat ora 9, după care numai la pat mai aveam drept...

2 Octomvrie. Vești zdrobitoare de pe câmpul de luptă. Armata română a părăsit Ardealul! Ne batem capul cu gândul, să facem și noi cereri la ministru să ne libereze din robie. Cătră sară primim știrea că pe mâne vine fișpanul din Șopron să ne asculte plângerile.

În urmare ne-am înțeles să înaintăm o adresă colectivă în care să cerem să fim recunoscuți de „refugiați“, nu de „internați“, motivând cererea cu scrise din chiar foile lor ca „Pester Lloyd“, care scria că între Români încă n'a obvenit niciun caz de trădare și prin urmare nici noi nu putem fi trădători, când fiii nostri luptă și ei pe fronturi, fiind confirmat acest fapt prin decorarea multora din ei pentru bravurile prin cari s'au distins. Delegăm pe avocatul G. din B. să predee cererea noastră fișpanului.

3 Octomvrie. La 2 d. a. fișpanul vine cu automobilul la primăria orașului, unde am fost invitați în corpore. Avocatul Dr. G. prin o vorbire pătrunzătoare încearcă să convingă pe fișpan despre netemeinicia deținerii și internării noastre, arătând dezastrul la care suntem expuși. Fișpanul răspunde cu un suris de neîncredere, și explică faptul internării noastre ca neîncunjurabil și spălându-și mâinile, aruncă vina pe comanda militară. — Ne invită să facem cereri parțiale, după comitat, arătând cu ce presupunem că am fi vinovați de neîncrederea (?) în urma căreia ne-a internat, ca apoi clasificându-se și aflându-se de nemotivate dispozițiunile luate, să fim liberați. — „Paște murgule iarbă verde“ cum ar zice moșul. Ne-am despărțit cu o iluzie mai

pufină, rămânând pe lângă vorba: „Turcul te bate, furcul te judecă“.

4 Octomvrie. După o noapte neliniștită în urma visurilor grele ce am avut, mă scol în zori de zi și iau drumul, ca cel pierdut, prin viile culese mai în grabă, de frica vesperilor ce le mâncau foarte. După dejun mergem cu toții la biserica luterană, unde s'a făcut serviciul divin pentru regele Francisc Iosif, de ziua numelui lui. Am ascultat predica patriotică și cu multă vervă a preotului. Pe bănci erau puse ședuli cu text de rugăciune în care am remarcat și fraza „Magyar ország nem volt, hanem lesz!“ (Țara ungurească n'a fost, dar va fi!) Cum e a se înțalege asta, va decide viitorul, am zis. Așteptăm cu foamea obicinuită prânzul, dar întârzie. Când să-l urgăm ne trezim cu refuzul: Azi nu e prânz pentru Dtră! Cu indignarea omului flămând și năcăjit, ne întoarcem iar la cofăurile cam goale... Dar în fine molcomit stomacul odată mai pretensiv și ca să mângăem și năcazul, ne dăm pe dungă pe patul primitor, și când ne pomenim, ne eră stomacul atât de satisfăcut ca și când am fi fost la un prânz de gală vlădicească. Cătră sară ne-am concentrat la masa rotundă de lângă ferestră, mai doinind câte una de-ale năcazului, iară poetul nostru Dr. S. din S. ne mai cetea câte o poezie cu mult haz, făcută la situație și cum nu eră loc la masă să-și pue conceptul pe hârtie, rezămă hârtia de spatele cuiva.

5 Octomvrie. O zi frumoasă de toamnă dar cu cât ni se învioră sufletul zdrobit de multele năcazuri, cu atâta ni se întunecă de știrile ce ni le aduceă posta de pe câmpurile de luptă. Se vede că nu ne eră dată să ne bucurăm nici de o zi caldă de toamnă, după atâtea zile înfrigurate. După prânz mergem cu toții la hotarul Mörbischului, să ne întâlnim cu frașii nostri ce staționau acolo. Ceata lor se mărise cu unul. Înățăse adecă și pe coristul de forță din Lugoș, care înjgheabă un cor din preoșii de față, delectându-ne cu mai multe cântări. Noi ceștialași, cari formam publicul

ascultător, aplaudam frenetic, la ce modestul diriginte își întrebă coriștii într'un ton grav și de tot hazul: „Spuneți voi sincer, merităm aceste aplauze?” Adecă el, Vidu, dedat cu coriștii lui cei buni din Lugoș, nu eră deloc mulțumit cu „succesul” de aici. Preotul din Solovăstru ne cetește următoarea poezie, dedicată damelor, pentru crucea de flori dată în rândul trecut Mörbisichenilor :

Doamnelor Române de lângă lacul Fertő.

Mi-ați cinstit din flori o cruce
Re'nviind al lirei struni,
E calvarul ce-o să-l urce
Toți ai nostri cei mai buni.

Eu în semn de mulțumită
Pentru cruce, pentru flori,
Cu a mea liră smerită
Mă închin vouă, surori.

Căci urcând cu noi calvarul
Cu exemplul ce ne dați,
Luați parte la amarul
Neamului de exilați...

Iar cu graiul vost cel dulce
Bând cu noi din un păhar,
Ne-ajutați să putem duce
Crucea greului calvar.

De aceea când să scrie
De exil și de 'nchisori,
Pomeni-s'a cu mândrie
Și de voi scumpe surori...

Lupaș, marele istoric
Negreșit la timpul său
Cu condeiu lă destoinic
V'a 'ntări ce-am scris azi eu.

Rămâneți dară tot demne
Ori-ce soarte-om mai aveă,
Pilda noastră să ne 'ndemne
Și la jertfa cea mai grea.

Iară când s'a stânge jalea
Ce-a umplut lumea de pori,
Vă presare-atuncea calea,
Țara cu cununi de flori.

Și la hora cea măreață
Ce s'a 'ntinde cu frăție,
Vreau să fiu și eu de față
Ca să plâng de bucurie!...

La despărțire ne-am înfors spre resărit, spunând, în-
gânând o rugăciune lui Dzeu. Dirigintele corului însă își
ridică umbrela voios în sus, tot în aceeași direcție, care
gest l-am înțeles: Sus inimile căci cu noi este Dumnezeu!

10 Octomvrie. O zi fatală în care s'a decis și soarta
clopotelor dela bisericile din Ruszt, rămase mai în urma
altora. Se prezintă un căpitan din armată și după ce face
vizita preoșilor de ambe confesiuni, dispune luarea clo-
potelor pe cari din punct de vedere mai practic, le-a spart
în bucăși și așa le aruncau jos pe fereastra turnului. —
Publicul asistent la acest act tragic, îl formam noi, inter-
nașii, cari aveam mai mult sentiment de ce se petrece,
decât rusztanii, cari înclinau mai mult spre secta francma-
sonă. — Căpitanul de poliție, care o luat parte din oficiu,
eră încunjurat numai de niște prunci și babe curioase, cari
faceau haz de bucășile ce sburau jos.

O zguduitură puternică clătină ferestrele, în urma pre-
siunii aerului după descărcările tunurilor de calibru mare,
pe câmpul din Wiener-Neustadt la tragerile de probă, iar
din turnul bisericei se auzeau gemete înădușite ca a unui
om ce frage să moară. Eră îânguirea clopotelor lovite de
ciocanul ce le aducea peirea, când înainte cu puțin timp

avea cea mai sublimă și creștinească menire. Amestecul sunetului de tun cu al sunetului de ciocan lovit în clopotul destinat peirei pentru biserică și ca mâne reînființat ca tun spre potopul lumii, formau tot atâtea momente sinistre.

11 Octomvrie. Timpul ploios și viscol, sgâfână ferestrele, iar coala câte un fulg de zăpadă răăceă, arunțându-ne iarna ce se apropie să ne întrebe dacă ne-am îngrijit de îmbrăcăminte, ca să putem rezistă asprimei de care nu te cruță. Pe mulți dintre noi i-a prins răceala în haine de vară, așa cum îi ridicaseră jandarmii. Sgriburau de frig. Lemnele scumpe foc, și cu greu de căpătat, cărbuni nici așa. Simțam grozav greul vieții și asprimea statului maghiar. Întrebam pe Dzeu, dacă are cunoștință de toate ce să petrec aici cu oameni buni ai lui, și dacă o să se schimbe situația?

13 Octomvrie. Ne vine știrea neașteptată, că cel mai de samă și iubit tovarăș al nostru ne părăsește. Eră protopopul Dr. Lupaș, cărui stăpânirea i-a permis să-și cheltuiască timpul de osândă în Budapesta, mai aproape de izvoarele științei, ca să nu se rustifice în Ruszi. Cătră seară ne-am concetrat la ospătărie să petrecem încă o oră nainte despărțirii. Aci am avut momente mai senine. Unde-s mai mulți, se înveselesc unii cu alții. Câte-un hătru glumea, alții ne mai cântau și câte o doină din fundul Ardealului; poetul nostru ne mai cicăleă și el cu niște poezii de ocazie. Ingratul orologiu sună ora 9 și se curmă cheful.

24 Octomvrie. După atâtea zile cu vânt, ploae și viscole, aurora dimineței cu un dulce suris, se vâră printre perdelele ferestrii să ne anunțe lumina zilei. Orologiul sună ora 7. Sub plapomă călduș, scoatem degetul afară — e frig! Ciasul îi dă zor, ce-i face? Sărim ca iepurii din culcuș și cât ai bate în palmi suntem îmbrăcați, gata de preumblare. Ei, dar vântul năprasnic ne curmă calea. Abia am făcut prima stațiune și ne-am oprit la casa lui Hölczel unde stau

doi tovarăși de ai noștri. Întrăm să le dăm bună dimineața, și sub pretext că voim să le spunem visul ce am avut, că au fost liberați, de fapt am voit să ne adăpostim de nebădăiosul vânt ce-și făcea de cap. Când colo ei făcuseră foc. Că de unde făcuseră rost de lemne, a rămas o enigmă, dar în fine eră foc și bine în odaie. Bucuria noastră, care ne-a și îndemnat să decretăm cuartirul lor de *Casină națională*, iar de director al casinei am numit foc-mai pe directorul dela școala de stat B., care până a nu se luă de pept cu fisolgăbirăul lui, eră custodele casinei maghiare din Bpr.

*

— Câte mai scoate cursul vremii la iveală! Azi mâne te pomenești că și notarii renegați, alungați din serviciu pentru fraude, înșelătorii și escrocherii, o să vâneze după slujbe grase, făcând pe naționaliștii neprihăniți.

31 *Octomvrie*. Tresar din somn la auzul unei voci ce cadență cu putere: „Năcăjit ca mine nu-i“. Eră cântecul de predilecție în Ruszi al tovarășului meu O., cu care mi-a speriat somnul. Din vorbă în vorbă ajungem la încheerea, că numai o minune Dumnezeiască mai poate schimbă spre bine soartea bietului nostru popor... Afară vântul suflă rece și cu mânie ne frânțește stropii de ploaie și fulgi de zăpadă în geamuri.

După dejun eșim afară, căci veneau pentru curățitul odăii. Abia pornim pe stradă, când iată-i și pe ai noștri. Îi zărim eșind pe porți, strângându-și paltoanele pe lângă ei și cu mâinile pe pălării să nu le zboare vântul. Am luat-o cu toji la „Casină“, dar cum eram mulți, casa mică și scundă, nu ne încăpea pe toji, măcar că la ședere n'am fi reflectat, nefiind decât patru scaune cari țineau două scânduri ce formau lavițele în jurul unei mese lungi bir-tășești și la capete două cofăre, — cu totul 10 locuri ce se puteau ocupa la masă, iară pe două paturi mai puteau

ședeă câte trei, cu totul șasesprezece persoane, tocmai pe jumătate câși eram, — ci ne-am fi scutit de nebădăiosul vânt. Dar nu s'a putut. Cei mulți trebuie să ne înprietinim cu asprimea vremii, luându-o la... preumblare.

Mâne e zi întâi a luuei, când acasă mai așteptam câte un creșăraș, plata muncii de peste lună. Aici așteptăm amarul și incasăm la vorbe de suspiciune dela conlocuitorii nemși, cari știu despre noi numai atâta, că suntem Români și prin urmare „dușmanii țării“.

5 *Novembre*. Vântul nu mai curmă din violența cu care zgâfăie ferestrele, iar soarele-și arată și el pară-că mănios — dinții. Nici o voe, nici căldură, numai frig și amar. Întrebăm pe găzdărița noastră, dacă în Rusztul asta e vecinic vânt? Nu, Domnilor, fu răspunsul, cu un zimbet prefăcut. Avem într'un an 19 zile, în cari vântul nu bate deloc. Am luat-o la cunoștință. Rămânem în așteptarea unei zile fără vânt. Pălăriile ne dau mai mult de lucru, trebuind să fim tot cu mâna pe ele, ca să nu ne parăsească. Cum pismuiam acum pe rășinăreanul cu căciula lui neagră, frântă la o parte, după portul lui Mihai Viteazul. Ne concentrăm iară la „Casina“ noastră, pe care o încălzeam din repartiții, zgriburând. Apăream ca fluturii strânși după o ploaie rece în jurul unei bălți, cu aripile tremurânde. Toși par busumflași, ca și când am fi mâniași unii pe alții, numai „directorul“ casinei mai desgheță inimile, aruncând câte o glumă, ca din pod.

Doamna casei făcea mari pregătiri. O zi mare, o zi în care se mai ungeau blidele și crățițele, până aci de post. Se tăia porcul, a cărui peire era avizată cu o săptămână mai nainte. De departe, venind spre casă, auzim porcul guișând de moarte. Când am ajuns, își dase răsuflarea, iar mocirlosul lui trup apucase pe mâinile casapului. La prânz, după supă, ni se pune pe lângă varză și cârnaț. Bucuria noastră!

Cătră seară, pofa de cină ne era clătinată, stomacul

deranjat, să vede că nu mai eră deprins cu bunătăți. Eră de înfeles. De noue septămâni de post cu zile de „hus-talan“ și „zsirtalan“, (fără carne, fără unsoare) rânduite de legile țării în vreme de războiu, dase și bietul stomac spre vegetarism, și acum, omenit cu cârnaț, grăsime, se zăpăcise!

19 Novembre. Tresar înspăimântat din somn, și sar din pat. Eram după un vis urât: România-i învinsă, zdrobită! Cu noi s'a sfârșit... Mă uit la orologiu, erau 3 $\frac{1}{2}$. În-tunerec; n'aveam unde merge. Mă culc din nou, dar somnul mă părăsise cu totul, rămânându-mi numai a mă luptă cu gândurile cari de cari mai sinistre în urma atâtor vești triste de pe câmpul de războiu. — Colegii mei de suferințe încep a mă părăsi rând pe rând, schimbându-și domiciliul din Ruszi cu Șopronul. În zvâcolirile mele abia așteptam să se facă ziua. Cu rară bucurie am saluât auro-ra dimineții, mai ales când eră însoțită de razele soarelui, pe cari rar le vedeam strălucind.

28 Novembre. O zi rară în care nu bate vântul. Liniște în atmosferă, liniște în sat, numai în inimile noastre răscolea vuetul veștilor triste de pe câmpul de luptă al României!...

Mi se abzice locuința, mi se abzice viptul, dar din toate acestea nu-mi făceam mare capital. Mutatul în altă locuință nu-mi eră greu, căci n'aveam ce duce dintr'un cuartir într'altul.

2 Decembrie. M'am trezit în gând cu cântecul amicului meu O., „Năcăjit ca mine nu-i...“ Abătut ca omul ni-mănu, plec la căpitanul la raport, unde mi se refuză cererea de a mi se da și mie ajutorul de o coroană la zi. O iau prin oraș pe la ospătării să-mi tocmesc vipt, dar — prefutindeni mi s'a refuzat. Vin acasă și-mi bat capul cum să-mi ferb singur mâncarea, când nici o păpară nu știam face? Recurg la sfatul doamnei Goga, care cu multă bunăvoință m'a luminat cum să pregătesc oarecari mâncări, și

astfel m'am dedicat artei bucătăriei, devenind un bun bucatar. Cu asta nu voi să-mi fac reclam, ca să primesc cumva oferte dela hotelieri, căci i-aș refuză...

4 Decembrie. Simpaticul protopop I. S. cercetându-mă, mă găsește mestecându-mi mămăliga pe foc, mai ferbând pe lângă ea și o oală cu fasole.

„Da tu ce faci, frate Ghișă?”

„Iacă de prânz, și-ți promit, că dacă mă voi perfecționa în această artă, te invit și pe tine la un prânz ce intenționez să-l dau în curând. Te văd cam abătut, frate, ce-i cu tine?”

„Rău. Am cetit în „Alkotmány” un articol de fond ce mă pune pe griji, mai ales știind că în jurul acestei foi sunt grupați cei mai serioși și cumpătați oameni. Dar vino după prânz la casină și vom mai vorbi”.

Îmi prânzesc prânzul și plec la casină, unde discutăm articolul din chestie. Eu fac propunerea să-l traducem pentru posteritate, ca să se știe ce ar voi să facă Ungurii cu noi? Dar nu le-o ajută Dzeu! Cade soartea pe mine să-l traduc. L'am tradus și îl dau aici în întregime:

„Alkotmány” Nr. 336 din 3 Decembrie 1916. (A. J.)

În fața Bucureștilor.

Budapesta, 2 Decembrie.

„Doliul adânc al națiunii (moartea lui Francisc Iosif) și nefericirea din urmă întâmplată la Herczeghalom (ciocnirea teribilă cu două trenuri militare, ce a avut loc în acelea zile, cu mulțime mare de morți și răniți), a atras atențiunea pe câteva momente dela catastrofa românească, însă alarmarea întâmplărilor primejdioase a restabilit din nou atențiunea publică. Strălucitele învingeri obținute pe frontul românesc, întorsăturile surprinzătoare, prestațiunile uimitoare a toată lumea, ale armatei, a adus în iritație din zi în zi mai înfrigurată toate spiritele; și cu toate acestea

abia putem urmări cursul evenimentelor, decât numai simțim cum vântul ce bate peste România, va aduce o furtună în istoria lumii! După o ofensivă de 10 săptămâni, a patra parte din România am cucerit-o, a patra parte din armata română am nimicit-o sau am împrăștiat-o și acum din toate direcțiile — întocmai ca sfârșitul soartei tragice a Greciei — stăm în fața Bucureștilor! Opinca românească a voit să strivească cultura maghiară de pe câmpiile Rakociene, ce-și au existența de o mie de ani. Însă abia după o întorsătură de 3 luni de zile, Daco-România, îmbătătită de planurile ei cuceritoare, se zvârcolește de moarte sub piciorul uriașului îmbrăcat în oțele. Noaptea, în mod hoțesc, ne-au atacat; cu o sălbătăcie feroce s'au năpăstuit asupra Ardealului; însă pumnul neamțului și sabia maghiară mai întâi i-au oprit și după aceea i-au izgonit. Acum le ține judecata asupra capetelor. Au căutat pradă ieftină. Pe sângeroasele câmpuri de luptă din războiul mondial, au voit să fie ulii de stârvuri, însă „tigrii“ i-au sfâșiat, i-au vulnerat de moarte în lupta pe moarte și viață. Până la Tisa au voit să străbată, și acum își chinuesc viața în Tisa lor proprie, în dosul Argeșului. Visurile trufașe s'au împrăștiat; următorii lui Traian în fugă s'au risipit pe toate drumurile și își caută mântuire pe întinsele șesuri ale României. Armata Română s'a prăbușit, s'a nimicit, pentru că n'a fost încălzită de un suflet eroic, de adevărul sacru al națiunii. România perde războiul, pentru care nici un motiv nobil n'a avut! Din catastrofa îngrozitorului războiu mondial, a făcut târg. În neguțătoria Europei a contractat cu viața altora și asupra proprietății altora; deaceea nemeza, judecata dreaptă a istoriei, cu atât mai vârtos îl va apăsă pe trădător. În pace a putut trăi, s'ar fi putut îmbogăți, dar „trezeci de arginți“ n'au lăsat-o în pace. Ea a călcat fidelitatea de alianță, a dripit în noroiu decisul final al regelui Carol și a devenit fără patrie în patria proprie. Acum știe, simte, ce e războiul. — Printre muri arzând și

câmpuri de cadavre se retrag oștile române în direcția Bucureștilor, când de groaza bătăii suferite la Sibiiu și Tutracan (Turtucaia), li-se sfășie inima. În decurs de 3 luni de zile lumea românească a ieșit din balamale, cutremurul îngrozitorului războiu a răsturnat, a îngropat tot ce regele Carol cu înțelepții săi bărbați de stat și sânguința popoului, au clădit în o jumătate de secol. Argeșul a voit să înghiță Dunărea; Bucureștiul să îmbuce Ardealul (Havas-Alföld). Tesaurul câmpiei maghiare le-ar fi trebuit, dar acum cu sulita le-am stârpit din inimă iluziile bolnăvicioase. Rupem, strivim, acea mână care se va ridica să contribue la nimicirea statului maghiar de o mie de ani. — Cu dușmanii străbuni ne vom răfuî definitiv. Expedițiunea Română pentru noi nu e numai întrebare de militarism, ci e o problemă politică de mare însemnătate. În războiul mondial ocuparea cu asalt a Bucureștiului, poate fi de însemnătate și ca strălucit fapt militar, noi însă vom ca politicește să ne răfuim sub murii Bucureștiului. În războiu numai 3 luni ne-a trebuit, ca armatele noastre să între cu triumf în București, noi însă de un veac de om continuăm lupta contra Bucureștiului! — Acel honved ardelean care mai întâi a pășit pe pământ românesc, sau care cel dintâi a pătruns în capitala României, acela deja din copilărie luptă pe acest front. — Falkenhayn 4 săptămâni s'a hărțuit cu trupele române la marginea munților, noi însă de decenii stăm în fața invaziunii române peste hotare. Războiul român ne-a adus surprindere în toate privințele, în toate mișcările, el a executat cu puteri uimitoare scene dramatice. Punctul de gravitate al armatei în genere aici s'a îngrămădit; luptele uriașe de pe câmpul de luptă dela răsărit, aici se vor decide, și, afară de punctul de vedere militar, trăsăturile situației politice încă aici se vor încrucișa. Învingerea României pregătește căderea Rusiei, întărește poziția Bulgariei și în urmare soliditează poziția monarhiei dualiste și ca putere mondială. Chestia balcanică noi avem să o de-

cidem! Dela Marea nordică până la Marea Neagră, puterile centrale, în alianță strânsă, au să fie un mur de granit între răsărit și apus. Prusia de răsărit și Ardealul, nu vor mai fi invadate de barbarii dela răsărit. Românii, prin nimicirea monumentului milenar dela Brașov (Árpád de pe Tâmpa, nota trad.) și-au arătat sentimentele, noi însă la ocuparea Curții de Argeș am documentat intențiunile noastre. Românii îndată cu ocaziunea primei invaziuni au aruncat în aer monumentul întemeetorului statului maghiar, noi însă după lupte sângeroase, după intrarea cu triumf, am pus cunună pe mormântul întemeietorului statului Român, (da fiindcă a fost Neamț, nota trad.). Aceste două fapte, între aceste două documente de importanță istorică, nizuința sentimentelor politice și de rasă, toată lumea își va face judecata, că deoparte a fost cauza războiului, iar de altă parte explicarea evenimentelor războiului. — Răsboiul român — departe de punctele de vedere ale războiului mondial, — e o chestie exclusivă a națiunii maghiare, pe care cu jumătate succes, cu remis, sau cu târguială, nu voim să o terminăm! Cu oricine putem conveni la vre-o deslegare, dar asupra Ardealului, cu dușmanii străbuni, nu ne vom târgui nici când! Când învingătoarele noastre armate au pornit cu asalt în contra cetății București și noi acasă la spatele frontului vom asaltă cu foc spiritele. Nu ne vom opri în acest războiu până atunci, până când nu vom tăia capul bălaurului ce pândește după Ardeal! Nemții cu teamă îngrijesc, ca dușmanul să nu atingă Prusia de răsărit, chiar și între condițiile de pace, de această împrejurare se ține mare cont. Prusia noastră răsăriteană în războiu, a fost Ardealul, și în prefacerea viitoare, apărarea Ardealului cu siguranță va fi cel mai profund gând național. Atât din punct de vedere militar cât și politic se va ține în evidență însemnătatea istorică a Ardealului. Tocmai de aceea războiul român trebuie să se termine astfel, ca mai mult opinca românească să nu se mai apropie, să nu mai asalteze mar-

ginile Ardealului! — Pericolul cetății București a potențat tragedia românească. Capitala română va ajunge în mâinile acelor pe cari a voit să-i dripească armadia opincoasă. Nizuințele mari din visuri nebune a determinat România la cădere, târgoveții scelerați au dus-o la soarta Sârbiei, însă destinul istoriei cu o mână va apăsă pe trădător, iar cu cealaltă va ridică sus steagul nostru! La întrarea armatelor noastre victorioase în Curtea-de-Argheș, s'a pus coroană pe mormântul regelui Carol și în acelaș timp succesorul, regele Ferdinand, și-a căutat mântuirea la Iași, dinaintea armatelor lui Mackensen. Și nu e chiar demult decând murmurul Argeșului — Tisa Românilor — șoptea visuri dulci Carmen Sylvei în eternul loc de odichnă, și acum Bucureștiul, cu valurile lui de sânge, locul de visuri al reginei Maria, etern le va înspăimântă! La izvor Alexandri — cel mai mare poet al Românilor — odinioară cântă virtuțile lui Traian, mărirea României, și acum la delta lui, rămășițele oștirea bătute își caută scăpare în cazamatele Bucureștiului. S'a isprăvit cu visurile îndrăznețe și cu lauda falză; azi mâine din România mare au mai rămas numai — opincile!..“

Câtă îngâmfare ungurească în acest articol! Ungurul credeă serios, că armata română s'a prăbușit, s'a nimicit, pentru că „n'a fost încălzită de un suflet eroic, de adevărul socru al națiunei“, deși îndată recunoaște că: „Războiul Române-a adus (ungurilor) surprinderi în toate privințele!, căci în toate mișcărilor a executat cu puteri uimitoare scene dramatice“. — Dar patrioșii și-au făcut socoteală fără birtaș.

7 Decembrie. Când deschid ferestrele chiliuței unde locuesc, un aeoroplan zbârnăie la o înălțime mică deasupra noastră. O amintire durerosă îmi fulgeră inima. Unde ești Vlaicule?..

Plec la preumblare, când abia suiu dealul cătră Mărgita, un vuet de clopote se aude. — Sună clopotele a

jale, zic femeile când aud că trag după vr'un mort căru i-s'a urât de lumea aceasta și-și caută fericirea în ceealaltă. Cu cât înaintez pe deal, cu atâta în zarea liniștită se aud mai bine clopotele, sunând deodată în 4 comune vecine, unele cu câte 2 biserici. Stam mirat de atâta coincidență. Să fie în 4 comune mort și încă de toate confesiunile? Vin nedumerit acasă să povestesc și să aflu tâlcul întâmplării. Găsesc pe amicul O. cu gazeta în mână și-mi istorisește publicarea despre ordinul ce s'a dat din partea guvernului maghiar, ca să se tragă clopotele la acelaș timp și de-odată la toate bisericile din țară, în semn de bucurie că — a căzut Bucureștii! — Ni-s'a întunecat naintea ochilor...

12 Decembrie. Muncit de gânduri toată noaptea, m'a părăsit și Morpheus, zeul somnului, dar și eu mă urăsem de el. Eră încă întunec, când, năcăjit, am părăsit patul și orbecând prin chilie după chibrituri, dau năvală peste masă și răstorn lampa. Îmi zisei în gând: „Ziua bună se cunoaște de dimineață“. Dau să mă încălț, un ciorap nu-l găsesc, pare că întrase în pământ. Trag ghiata pe piciorul gol în nădejdea că dacă se va zori de ziuă, o să-l găsesc. Mă spăl, mă îmbrac și când eram gata, vine Roman, cheia căpitanului, pus și poștaş, și bate la fereaștră. — Ai un pachet. Bucuria mea. Iau fractul și mă duc la poștă după pachet. În cale îmi ese amicul S., cu care stau mai mult de vorbă despre câte toate... Încep să strănut. Se declarase guturariul, atunci îmi pică în minte că la un picior sunt pe jumătate desculț, și ghiata eră găurită în talpă. — Ajuns la poștă îmi cer pachetul după fract. Cer să mi-l cântărească, având o înfățișare suspectă. Se constată o lipsă la greutate de 2½ chile, în consecință cer să se iă protocol. Se învoește poștaşul, dar dacă desfac pachetul, să se iee inventar de ce se găsește. N'aveam încătrău, am admis, deși nu-mi convenea să-mi înșir toate mărunțișurile ce am primit. După terminarea procedurii, îmi iau pachetul respirat în brațe, și plec cătră casă pe lângă părete, să

nu mă mai ochiască ai mei. Aș!, la colț de stradă aud numai: Ce-i, frate, ți-a venit pachet? „Da încă cum“.

— La revedere!

Ajuns acasă îmi vine femeea de serviciu, să-mi spună că, dacă nu-i măresc plata, nu mă mai slugărește, că, vezi dumniata, acum toate celea-s scumpe.

— Bine!, lasă-mă să-mi desfac pachetul și apoi voi mai vedeà.

— Nu! Voesc să știu acum, că altcum te las cu vasele nespălate...

A naibii s'a mai început ziua de azi. — Când mi-am văzut toate la-olaltă, toate cele ce mi-au trimis soția mea bună de-acasă, mi se părea că o văd și pe ea, și cu ea o lume întreagă din satul meu. De nu se duceà baba, lăsându-mi vasele nespălate, — de bucurie îi promiteam că-i măresc plata. Dar și asta mă părăsise. După ameazi vine Radu la mine cu o pereche de cârnați afumați, ferm hotărât să cinăm împreună. Bine, Radule! Am și eu o jumătate de plăcintă făcută de mine, rămasă dela prânz și ce o mai da Dzeu, și ne ospătam împreună.

Pe sară ne așezăm în jurul mesei la o cină extra, aducem și un litru de vin. Eram trei. În vorbe și amintiri din zile bune, ora prescrisă pentru internați sună și ne despărțim dorindu-ne reciproc la o „bună revedere.“

Mă culc cu iluzii la zile mai bune. Mai zvârcolindu-mă în culcuș de câteva ori, adorm, când deodată un vuet, un trâznet puternic, o zguduitoră de ferestri și uși, ca și când le-ai izbi cu săcurea, zgudue toată casa! — Tre-sar din somn și înspăimântat ca de pierzare, stau năuc, fără să-mi pot da seamă că ce poate fi. Mă scol, aprind lumina, și constat că ușa odăii e deschisă cu totul. Mă uit la orologiu, erau 11 ore.

Îmi veni în minte credința lui Hajdeu și acum îi dedeam toată dreptatea. — Până la ziuă am avut timp să meditez cum s'a început ziua și cum s'a terminat.

13 Decembrie 1916. De teamă să nu mai dau peste masă, am stat în pat până-ce s'a făcut ziua mult dorită. Toată noaptea a băfuit un vânt puternic, eră un adevărat ciclon, care zgudură casele din temelii. Dimineața ies pe stradă doar mai dau de cunoscuți, să aflu ce a putut fi zguduitorul, care a băgat atâta groază în mine azi noapte? Îi întâlnesc la un colț de stradă după un zid, ce-i mai adăpostează de furia vântului. Stăteau aci de vorbă, zgriburind. Mă alătur la ei, le ascult conversațiile, dar mă feresc să deschid vorba despre pășania mea, de teamă să nu fiu bănuț că cred în strigoii. Abia într'un târziu, întreabă unul, dacă știm că ar fi fost astănoapte cutremur de pământ? Mulți nu știau nimic. Iar îâlcul scuturăturii aceleia a caselor, nu-l putea nimenea dă.

Într'un târziu numai, am aflat dela căpitanul poliției, că în Felixdorf, Austria, a explodat fabrica de praf, și din 80 ateliere a distrus 11, dărâmând și multe clădiri din apropiere. Eram în curăț. Zguduitorul atât de puternic a venit și la noi din presiunea aerului acelei explozii. Am abstat dela ideia de a-mi căută alt cvartir.

18 Decembrie. Primul oaspe ce mi-a venit azi, a fost postașul nostru Roman. Ca de obicei, când aveă ceva să-și spună, bătea la fereastra din stradă. Ai o scrisoare „expres!“, fu avizul lui, și se duse, iar eu rămăsei nedumerit. Mii de gânduri îmi întunecau mintea și-mi amărau sufletul, căci în vremea de acum, și după cele petrecute dela izbucnirea războiului cu România, numai vești înfiorătoare auzeam, numai la rele mă așteptam. Apoi mai știind și cum mi-am lăsat soția singură singurea în lupta grea cu toate mizeriile și neajunsurile și ocolită de satrapii administrației ungurești, eram neliniștit, și fel de fel de gânduri mă chinuiau. După ameazi vine postașul la „Casină“ și-mi aduce scrisoarea. Înainte de a o desface mă uit la sigilul postei „Bátyafalva“ (com. Bătucza mai nainte) unde a fost predată și constat data de *9 Octombrie 1916*, iar data scrisoarei;

8 Octombrie. Prin urmare o scrisoare *expres* vine din Govaşdia până în Ruszt 70 zile. Câte zile îi va trebui unei scrisori simple, poate nici nu mai trăeşti să o primeşti! O cetesc îngrabă, înguiri peste înguiri. Îmi cere sfaturi de *urgenţă*, în afaceri grave. Cu ce mai puteam servi după 70 de zile, mai calculând cu alte 70 până ce-mi va primi ea scrisoarea? — Am lăsat dar în grija lui Dumnezeu, să rezolve El năcazurile mele după a Lui mai bună pricepere.

20 Decembrie. Se fac pregătiri în toate părţile de sărbătorile Crăciunului. La toate colţurile de străzi vedeai câte o bătrână sau moşneag, ori câte un schiop, fâgârfindu-se cu câte un brăduţ menit să fie decorat ca pom de Crăciun. La câte-o prăvălie se mai descărcă câte ceva marfă de sărbători, adusă cu carăle dela Şopron, dar atât de puţină, încât nici o vitrină nu se putea umplea cu ea.

Cu un oftat adânc m'am cugetat la prăvălioara mea rămasă pradă întâmplărilor, ca o barcă pustie pe valuri, unde nu se vor mai descărcă mărfuri de sărbători, ci ura, pizma şi duşmănia călăilor, iar pe pomul nostru de Crăciun vor străluci lacrimi şi suspine...

21 Decembrie. Dăm târcoale pe la prăvălii, nu doar că avem de înguit ceva de sărbători, ci ca să vedem dacă a sosit tutun ori igurete, de cari duceam mare lipsă. Pe la toate prăvăliile însă ne tractau cu refuz: „keine Trafik!“ Dacă nu-i, nu trebuie...

În Ruszt sunt 5 prăvălii la 200 numere de case, între cari 3 sunt creştine (nemţi) şi două jidoveşti. Toate numai vegetau, din lipsa de negoş. Ori ce-ţi trebuia, nu găseai.

În tot oraşul sunt numai 9 inteligenţi: Primarul, căpitanul de poliţie, controlorul de dare, scriitorul, 2 preoţi, 2 învăţători şi un proprietar cu studii, în a cărui casă e o filială de bancă. — Ceilalţi sunt „Bürgeri“, economi şi zileri. În tot oraşul e numai un singur ungur, „şuster“, toţi ceilalţi sunt nemţi de baştină ori ungurizaţi.

Neamțul din Ruszt are umblet foarte ciudat. La lucru ca și în vreme de mers, îl vezi umblând cu mâna în buzunar. Când merge la săpat de viie, el nu duce hârlețul, târnăcopul ori sapa; sau la fân furca sau grebla, în mână, ci leagă uneltele deolaltă cu o sfoară și le ia în spate peste umeri, ca vânătorii pușca. Și așa merg șireag pe drum, om după om, de crezi că e o armadie înarmată de cine știe ce arme ciudate și — cu mâinile în buzunare! Chiar să nu dai crezământ vorbeii: că muerile în genere sunt vorbărețe, ascultând nemșoicile din Ruszt, te convingi despre adevăr. Toată ziulica nu le mai face gura. Vorbesc într'una într'un limbaj stricat vianerisch, trăgănând vorba până la ascuțit. Să auzi vr'o cântare — doamne păzit-ai. — Toată ziua pe tot câmpul n'auzi decât un vuet de vorbe, ca la târg de țară. Eram pe o călicică de hotar unde făceam asămănare între plaiurile noastre românești, unde de cum se începe lucrul câmpului de primăvară până toamna târziu, răsună văile și câmpiile de doinele unui popor plin de viață, unde marele nostru poet George Coșbuc stă de vorbă cu zglobiile fete și neveste la lucru, cu sapa în mână, din a căror vorbe se inspiră scriid minunatele sale „Balade și Idile“ — și între plaiurile acestea locuite de nemși, sarbede, fără de nici un duh și voioșie. Gândind asupra acestei deosebiri între neam și neam, iaca aud din depărtare vibrând o voce. Nu se putea deosebi bine melodia, credeam că e vr'un neamț care vrea să mă facă de minciună! Aș! era un pui de român din Bănat, adus rănit de pe frontul dela Petroșeni în luptă cu frații lui Români — la spitalul din Ruszt. Măchnit de atâta ironie a sorșii, de a fi dus frate să ucidă frate, mi-am adus aminte de strofa din poezia lui Coșbuc: „In Opresores“ :

„N'auziți plângând prin văi?
Ceriu-i roșu de văpăi
Și să umflă vadul.
Dumnezeu ni-e n'trajutor!

Dacă și el e de-al lor,
Nu-l mai vrem ocrotitor
Ne 'nfrățim cu iadul!“

23 Decembrie. Fiind Sâmbătă ne prezentăm la apelul nominal, unde căpitanul ne împarte și scrisorile. Primesc o carte poștală dela fratele meu Petru, care eră în luptă pe frontul Galiiiei. Câtă bucurie am simțit că e încă în viață. O celesc și când văd că mă întreabă cum de sunt la băi în Ruszt, ori doară sunt bolnav? Mă umflă râsul. — Îi răspund îndată, căci numai Sâmbăta ne eră permisă corespondența.

24 Decembrie. Mă scol cu gândul ca rar altădată, că — pe azi ce o să-mi mai fierb de mâncare? Chem pe baba Neubauer să-i dau vasele la spălat și-i spun ce să-mi pună la foc și plec la biserică să ascult predica plebanului Hauber, care aveà darul oratoriei.

După prânz la casină vine postașul Roman cu un aer grav și pe lângă o întroducere oratorică, ne leagă strâns de discrețiune, apoi ne spune ca noutate auzită chiar din gura căpitanului, că: ar fi celit din foaia oficioasă a comitatului Șopron — că la 69 internați li-se dă calea acasă!... Mămulița mea, să fi auzit la rugămintă: „Doamne vără-mă și pe mine între cei 69!“ etc... Roman, bietul, a rămas încremenit de atâta rugămintă, și ca să ne calmeze să nu ne atingă așa de dureros desiluzia, zice, palid de îngrijat: „Da stați domnilor cu rugămințile, că doar Dumnezeu nu vă poate vârî pe toți o mie între cei 69!... Știți că-mi pare rău că v'am spus?“

25 Decembrie. Mă pomenesc în sunetul clopotelor a sărbătoare. E ziua de Crăciunul nemților. Pentru ei să născuse Christos, fiul lui Dumnezeu... Neaua ce picase cu câteva zile mai nainte, se topise și norii de pe cer prevesteau ploaie. Rămășițele populației Ruszt mișună pe stradă. Mai mulți prunci, fete și femei, bătrâni hodorogiți și obosiți,

cari au luat parte la serviciul divin de peste noapte, își odichneau acum oboseala pe câte-un scăunel, lângă vatra focului, cu capetele sprijinite între mâni și cu gândul la cei duși în lume, pe cine știe ce front, ori la cei trecuți pe ceea lume, sub glie. Noi ne strângem la cuartirul lui Bozga — Casina noastră — unde mai contemplăm evenimentele și combinăm asupra sorții noastre. Deodată sare inimosul Ogneanu și cu multă siguranță anunță: „Am presimțiri că noi toți mergem în grabă acasă, și dela asta nu mă mai abate nimic!” Noi toți într'un glas: Audă-te Dumnezeu. Eu de colo: „La pachetat băeți!...”

26 Decembrie. Toată noaptea am visat că pachetam la zdrențe și le duceam în lacul Fertő să le predau la vapor. Trezit din somn am râs una buună cu ai mei. — Primesc pachet deacasă. Bucuria mea. Îl scot dela postă, constat că-i pus din 21, a sosit deci regulat. Îl desfac și dau de câte toate, ce-mi lipseă, carne de porc, cârnați, cârtaboși, mere, rom, rachie și o cutie cu țigări. Nu mai știam de ce să mă bucur mai mult. Toate pachetate cu multă îngrijire și n'a lipsit nimic din ele. Mai întâi am gustat din rachie și mi-am aprins o țigare, apoi am rugat pe Dumnezeu să-i dea sănătate Miliuței mele și să-mi ajute să o mai pot vedea odată...

31 Decembrie. Se încheie anul 1916 care ne lasă tot în pribegie, pierzând timpul scump în nelucrare, iar creerului nededat la trândăvie i-se dă anză la cugetări de tot felul. Produce idei bune și rele, înălțătoare și sinistre, croește planuri și proiecte cari îndeamnă fizicul la muncă, și când se vede pus în imposibilitate — se zvârcolește, sângele se revoaltă, palmile se fac pumn și cer răzbunare, o viață chinuită și zbuțumată. Dar în fine te împaci cu toate, te calmezi și rămâi cu niște amintiri din trecut, cari toate-ți defilează pe dinaintea ochilor: Oglinda inimei.

Și dacă abuzez de paciența bunului cetitor, îmi cer scuzele, când îmi povestesc păjaniile:

Eram îmbrăcat într'o hăinușă ce-mi acoperea cămeșușa de sus până jos, cu o pălăriușă cam diformată, dând cu ea cam des după ilituri, — când din o colibă sărăcăcioasă, am eșit cu tăicușul, care m'a dus la școală cu vorbele: „Te duc la școală din toată sărăcia. De te porți bine și vei învăța — de Crăciun îți cumpăr pălărie nouă și-ți fac haine de „domnișor“. De nu, te bag slugă la sașii din Turnișor!“ Înțelesei vorbele, că eram mărișor, în al 8-lea an, și m'am pus pe învățătură, încât în scurt timp îmi știam scrie numele, fapt ce a îndemnat pe tăicușul să se țină de promisiune.

Cu câte greutate are să lupte școlarul român până-ce poate ieși ca intelectual în viață!.. După terminarea studiilor comerciale și după armată, eram ca străin în țara mea și a trebuit să iau lumea în cap să-mi asigur existența trecând în România, la Brăila, ca contabil la o casă comercială. De aici în Fundeni la o moșie, unde am trăit cele mai fericite clipe în viața mea. Când blândul și umilul popor din Țară, mai auzea câte-o vorbă bună și mai simțea câte-o binefacere, pe pălmi m'ar fi alintat bietul, ce adesea mă mișcă și cu greu m'am despărțit de el.

Călăuzit și eu de vorba Moșului: „Fie pânea cât de rea, voi s'o mânc în țara mea“, și de dorul de casă, am cedat învătării și am primit postul de administrator la „Tribuna“ în Sibiu, 1891. Eră tocmai toiul luptelor politice pentru înaintarea Memorandului la Împăratul. Câtă bucurie simțeam în mine, să pot fi și eu între gregarii ce luptă pentru națiune. Uitaseam cu totul de momentele fericite ce le avusem la Fundeni, fiind pentru mine cu mult mai fericite acestea, când și eu pot lucra în ogorul înțelenit al neamului meu. În 1892 se înființează „Foaia Poporului“, sub dirigiarea lui Ioan Russu-Șirianul de pie memorie, și cum se pornise goană din partea stăpânirii contra Memorandiștilor în general și a Tribuniștilor în special, rând pe rând se întemnițau redactorii. Astfel îmi veni rândul să iau răspunde-

rea pentru redactarea „Foi Poporului“ și pentru primul articol ce l-am publicat sub titlul „Nu li-e sufletul curat“, am fost tras la răspundere înaintea curții cu jurați din Cluj, unde am fost condamnat la 8 luni de zile arest de stat, mai adăugându-mi-se și alte procese cari, cumulate, mă de judecă la 9 luni temniță ordinară.

Eșit din temniță să-mi reocup postul, se întâmplă sciziunea în Partidul Național, urmată de certe urâte între frați, cari precipitează dezastrul chestiunii naționale, alimentată și de guvernul maghiar. „Tribuna“, de care se loveau valurile furioase ale guvernelor maghiare, ca de o stâncă de granit și nu au putut-o răpune, cade de urgia învrăjbirilor dintre conducători. La 1896, sub auspiciile călugărului Vasile Mangra, — până ce nu-și uitase de sine din lăcomia după vlădicie, — cu concursul oamenilor buni și dornici de luptă la viața națională, devenită în letargie, reînființă ziarul „Tribuna“ cu sediul în Arad. Chemat și eu ca administrator, în cunoștință de cauză nu pot să retac numele oamenilor buni, cari și-au jertfit din avutul lor, pentru susținerea acestei foi, cu o misiune sfântă în timpuri atât de grele. Erau: fie iertatul Dr. Nicolae Oncu, Romul Ciorogariu, Sava Raicu și modestul preot cu un suflet mult mai mare ca statura: Traian Văjjan, actualul protopop al Aradului; iar falanga tinerilor, condusă de Procopie Givulescu, actualul protopop dela M.-Radna, făceau decorul acestei instituțiuni.

Lucram cu plăcerea omului călit în năcazuri și ne eră drag să muncim, că aveam o țință. Urmează alte certe. Se înființează la Arad un nou ziar, „Românul“ și se deslănțuezc noi patimi, și atunci eu, năcăjit, m'am retras la afaceri private, ca negustor în comuna Gavoșdia de pe valea Murășului. Eram iarăș fericit, văzându-mă de nou în contact direct cu poporul, pe care atâta îl iubeam. În scurtă vreme mi-am câștigat încrederea lui și astfel în două rânduri, — cu toată lupta îndârjită și cu toate mijloacele ce i-a stat stăpânirea la dispoziție, prin presiunea ce a făcut-o

asupra poporului, lipsindu-l dela dreptul de pădure, ierbărit, etc. — am fost ales de membru la congregație, care alegere tot de-atâtea ori a fost nimicită! Atât i-a trebuit stăpânirii ungurești, ca să fiu luat la fântă, pornind o goană nebună contra mea. Perzecușiile de tot felul mă întimpinau pe toate căile, dar nu m'au putut răpune. Un joc frivol al sorșii însă, a contribuit, ca prin invidie și a pizmei răutate, să fiu slăbit de oameni din neamul meu, zeloși după mărire ieftină. Furia stăpânirii ungurești s'a potențat, când dl Dr. Aurel Vlad a spart prima dată ghiața pasivității, întrând în parlament ca deputat dietal cu program național, și și-a pus mai pe urmă candidatura în cercul nostru, Maria-Radna. Mi se pareă că întrezăresc o lume nouă.

Dacă m'ar fi legat, și nu puteam sta pasiv. Activitatea mea însă, desvoltată la această alegere, am plătit-o cu de-fragerea licențelor de a-mi mai putea validită dreptul de negustor, pentru a căror redobândire ani cheltuit mii de coroane, trebuind să mituesc pe acei mișei, cari au contribuit la luarea licențelor mele. Ei, dar pofta vine mâncând. Vestitul notar „Român“, fecior de popă, crescut cu prescură românească, căpăul stăpânirii, a început o adevărată goană contra celor ce-i stau în cale, folosindu-se de toate mijloacele, ca să-i răpună cu ori-ce preș. Cu cât își înmulția matrapazlăcurile jefuind, cu atâta strigă în gura mare, că el — bietul miel — stă încunjurat de lupi, agitatori, dușmani a tot ce-i ungur și strein, și, ca să se poată menșineă la nivelul de „apărător al ideii de stat maghiar“, îi trebue mână liberă, fie pe ori-ce cale. Stăpânii lui i-au luat spusele de bani buni, punându-l în deplină putere să taie și să spânzure. Abia într'un târziu s'au deșteptat stăpânii îngâmfatului notar, că libertatea ce i-au dat-o, a folosit-o pentru a jefui, și astfel l'au desfituit, lipsindu-l și de penzie.

În noua situație schimbată însă, sigur va face pe „Românul mare“, persecutat de Unguri și alungat din slujbă.

O tempora, o mores!

15 Februarie 1917. Dedați cu năcazurile ce ne loveau din toate părțile, ca fiğanul cu scânteile, a început ca veștile rele și mizeriile să nu ne mai impresioneze până la măchnire, ci să trecem peste ele ca soldatul îndârjit — prin foc și sabie.

Când însă am cetit în nrul 45 din 14 Februarie 1917 alui „Neues Pester Journal“, sub titlul „Eine Erklärung der Ungarländischen Rumänen“, „Protestul contra Antantei, care a fost predat contelui Tisza cu rugarea, să-l aștearnă la treptele Tronului, iscălit de 179 fruntași și conducători, între cari, unii au fost iscălit la 1892 și Memorandul, așternut la aceleași trepte ale tronului, pentru care fapt a suferit temniță, — ne-a zguduit și ne puneam întrebarea: Ce-o mai fi și asta?

Dacă am avut în zilele internării noastre o zi care să ne zdrobească prin amarul loviturilor ei, — apoi ziua de azi, când cetirăm această „Declarație de loialitate“ a nefericiților nostri „fruntași“, formează coroana acestor zile înveninate! Nici nu cutezam să o spunem la toți, căci prea ni-se pare de necrezut. Să mai așteptăm, doar se dovedește a fi o simplă scornitură ungurească... Să nădăjduim... Căci de-o fi adevărată, ne cutremurăm, când ne gândim ce-or fi zicând frații nostri din Regat și frații nostri din pribegie, cari au lucrat pentru liberarea noastră, unii jertfindu-și pacea familiei, alții avutul țării și sângele fiilor lor celor mai buni, — și noi, „protestăm“ contra sforțării lor de a ne libera?... Nu se poate. Trebuie că e o Declarație apocrifă, falsă. Dar pentru aceea eu s'o pun aci la jurnalul meu de internare, ca martoră a vremilor.

O dau în traducere această declarație, nu cu intențiuni ascunse, ci pentru ca să se știe la câte apucături și mijloace s'au pretat deținătorii puterii de stat maghiar, ca să terorizeze și intimideze pe cei slabi de înger, cărora le lipseă bărbăția rezolută a Cehului. Iată:

Faimoasa „Declarație“...

„După răspunsul guvernelor Antantei adresat Președintelui Statelor-Unite, unul dintre planurile dușmanilor noștri, ar fi și liberarea diferitelor naționalități, între ele și a noastră, a Românilor de sub domnia ungară. Cu această declarație atentează dușmanii noștri direct la integritatea patriei noastre. Ca reprezentanți bisericești și mireni, chemați conducători ai Românilor locuitori în țara de sub sceptrul sfintei coroane ungare, în numele patrioților români, respingem cu toată hotărârea asertiunea, că noi am fi sub stăpânire „străină!“

„Noi Români suntem civi liberi și egal îndreptățiți ai patriei ungare! În Ungaria nu există lege în sensul căreia să se facă deosebire între drepturile și libertățile precum și între datorințele cetățenilor maghiari și nemaghiari. De sute de ani poporul român din statul ungar e legat cu credință și iubire de pământul patriei, care atât de des a fost udat cu sângele fiilor proprii. Fidelitatea și alipirea către persoana încoronată și casa domnitoare, e o tradițiune sfântă și nobilă a poporului nostru. Pătrunși de aceste sentimente, înaintașii noștri, uniți cu frații noștri Maghiari, au luptat pentru apărarea și gloria sfintei coroane ungare o mie de ani dearândul, iar că nopoții lor fac acelaș lucru, o dovadă este păraele de sânge ce curg pe câmpul de luptă, iar acasă însuflețirea cu care toți stăm gata pentru orice jertfă.

Prin urmare, pentru noi, dominațiunea sfintei coroane ungare nu e „străină“. *Noi nu cerem liberarea pusă în perspectivă!* Noi ținem tare la inviolarea patriei noastre ungare. Ținuta aceasta rezolută și neprefăcută a poporului român indigen, nu obvine din considerații momentane de oportunitate, ci se bazează pe experiențe de sute de ani și convingeri politice, pentru că știm, că și în viitor numai strălucirea și căldura sfintei coroane ungare e chemată să asigure dezvoltarea culturală, economică, și politică a Româ-

nilor din statul ungar. Noi Românii din statul ungar ținem sus și tare, că aparținem dominațiunei sfintei coroane ungare. Pentru apărarea acestei voințe neînfrânte, sângerează mii de feciori ai noștri și în interesul asigurării voinței noastre, se va luptă poporul nostru român indigen cu toate armele trupești și sufletești!“

Urmează 179 de iscălituri, partea cea mai mare fețe bisericești și bărbași cu slujbe pe la administrația țării ungurești, cari voiau cu orice preț să-și mențină liniștea somnului pe perini moi, iar nu conștiința împăcată pe paturi cu perini de pae...

Cei mai de frunte între iscălitorii acestei triste Declarații sunt:

Vasile Mangra, mitropolit, gr.-or., Sibiiu,
Victor Mihali, mitropolit gr.-cat., Blaj,
Ignatie Pap, Episcop gr.-or., Arad,
Dr. Demetriu Radu, Episcop gr.-cat., Oradea-Mare.
Dr. Miron Cristea, Episcop gr.-or., Caransebeș,
Dr. Valeriu Frentiu, Episcop gr.-cat. Lugoj,
Burdea Constantin, consilier de Curte,
Dr. Teodor Mihali, deputat.
Dr. Petru Ionescu, consilier ministerial.
Bârsan Andrei, președintele Asociațiunii,
Musta Filaret, Archimandrit, Caransebeș,
Dr. Victor Smigelski, canonic Blaj.
Vlaicu Arsenie, prof., Brașov,
Siegescu Iosif, prof. univ., Budapesta,
Roșca Eusebiu Dr., Archimandrit, Sibiiu.
Radu Iacob Dr., asesor, Oradea-Mare,
Tritean Lazar, asesor consist., Sibiiu,
Șerban Nicolae, deputat, Voila.
Tordășian Victor, referent consist., Sibiiu.
Sulică Nicol., prof., Brașov,
Marcu Izidor, canonic, Blaj,
Domide Octavian, canonic, Gherla,
Bălan Nicolae, prof., Sibiiu,
Nestor Nicolae, canonic, Blaj,
Ivan Nicolae, asesor, Sibiiu,

Lăpădat Ioan, dir. de bancă, Sibiiu.
Dr. Bujor Victor, canonic, Gherla,
Popovici George, protopop, Lugoj,
Dr. Fabian, canonic, Oradea-Mare,
Dr. Stroia Ioan, protopop, Sibiiu,
Sâmpălean Ioan, prof., Blaj,
Voilean Matei, asesor, Sibiiu,
Uilăcan Alexandru, canonic, Blaj,
Zigre Nicolae, secretar conzistorial, Orade,
Suciu Vasilie, canonic, Blaj,
Recman Nicolae, asesor, Orade,
Vălean Aurel Dr., avocat, Lugoj,
Pușcariu Ilarion, archimandrit, Sibiiu,
Boroș Ioan, canonic, Lugoj,
Tulbure George, asesor, Orade,
Proca George Dr., asesor, Sibiiu,
Stan Ilie, canonic, Orade,
Bădescu Iosif, asesor, Caransebeș,
Micu Brutus Iunius, protonot. cons., Blaj,
Sabo Cornel, —

și alții, până la 179, avocați, profesori, funcționari.

O, tempora, o, Tisza, ce făcuși cu fruntașii nostril..

14 Aprilie. Sâmbăta paștilor. Multe amintiri bune din copilărie îmi mișcau creerii, când acasă cu atâta dor așteptam Învierea! Azi — o, azi totul e un pustiu. O lume străină ne încunjoară. Străină de limbă, străină de obiceiuri. Cu un oftat adânc, departe de ai mei, îmi iau vâșușele, — 2 sticle goale de câte o litră legate la gură cu o sfoară, — și plec la Oca — o comună la 6 kilometri depărtare de Ruszt — după lapte, să am de sărbători. La reîntoarcere îmi găsesc preținul, cu care ședeam împreună, cu totul schimbat, eșit din purtarea lui obicinuită. Îl întreb ce are? „Pe mâne sunt telefonice chemat prin căpitanul la Șopron. Se zice că un domn mă așteaptă să vorbească cu mine și cu Leric“, — fu răspunsul. Cum între noi ori-ce știre ce fi-ar da o licărire de speranță de scăpare, prinde bine, ne punem la fel și fel de combinațiuni, că cine poate fi acel domn ce vo-

este să vorbească cu Ognean și Leric? După multe chibzueli ajungem la combinația, că numai „Cicio“ poate fi (dl Dr. Ștefan C. Pop). Ni-se părea un veac până-ce să aflăm rezultatul...

15 Aprilie. Ne sculăm de dimineață, ca în vremuri la înviere de ziua paștilor. Numai cât aici pe străzi eră liniște și întunec. Toți dormeau. Nu vedeai ca în sat la noi, cete de cete: bărbați, femei și copii în haine de sărbătoare, cu luminițe aprinse, grăbind în sunetul clopotelor la sfânta Înviere... Și noi ne-am sculat, cu ortacul conlocuitor, ca să meargă la gară în drumul spre Șopron. Eu însă am rămas acasă să pregătesc prânzul de Paști, fără colaci și ouă roșii, cari dealtcum erau oprite și prin lege de a se mai roși. Seara îmi sosește amicul dela Șopron și-mi comunică convorbirea ce a avut-o cu dl Dr. Ștefan C. Pop, care a promis toată stăruința pe lângă ministru, de a ne liberă. Discuțăm chestia posibilității de a putea fi liberați, dar ori-cum combinăm lucrurile, dăm numai de triste desamăgiri, mai ales când dl Dr. Ștefan C. Pop, în expunerile sale despre posibilitatea liberării noastre, a celor din comitatul Aradului, care n'a fost declarat ca teren de războiu, pune și întrebarea: Cum stăm cu notarii? „Da liegt der Hund begraben“. Dacă cu notarii am fi stat „bine“, nu ajungeam noi aici, iară pe câtă vreme noi totdeauna am fost spini în ochii domnilor notari, pentrucă le stam în cale de a-și putea face mendele, luând totdeauna apărarea dreptului bietului popor, nu puteam sta „bine!“ Prin urmare, dacă liberarea noastră se face pendentă de gustul domnului notar, și în consecință dela Administrația informată tot de domnul notar, atunci liberarea noastră nu numai că e problematică, dar chiar imposibilă! Căci doar e știută și adevărată vorba că: până la Dumnezeu te mănâncă sfinții!... Și doar în țara noastră e un secret public, că domnul notar e fac-totum, el tae, el spânzură... Adio nădejde...

24 Maiu. Ne-ă răzbit foamea, în lipsa de pâne, și

mălai ce de două săptămâni n'am mai căpătat. Se isprăvi-se și făina de castane sălbatice cu care ne-a ținut orașul vre-o 3 săptămâni, făină pe care nici porcii nu o mâncau, și de aceea ne-o dă nouă internașilor cu un stomac mai rezistent... Un ortac al nostru, zidar de profesiune, care mai lucră și pe la primărie, având un stomac mai pretensiv, ajunge la disperare, nemai putând suferi foamea. El plecă la preumblare doar mai uită de ea. În drum întâlnește pe un funcționar dela primărie, de care se vorbea că s'ar fi făcut vinovat de neprecauție a nu fi comandat făină la timp. Ortacul nostru îi ține calea, începe cu el la vorbă și în puterea cunoștinței de când i-a mai lucrat câte ceva reparații, — începe a i istorisi cu câtă abnegațiune a suferit două săptămâni foame în lipsa de pită ori mălai, dar acum nu mai poate și se teme că i-se închide stomacul, — și îi cer o bucățică de pâne împrumut să-și mai astâmpere foamea. Funcționarul, Dr. Kovács, după expunerea jeluitorului, și-a dat de seamă că aicea e vorba de o situație gravă; se duce la doamnă-sa și după o scurtă consfătuire vine cu o bucată de mălai ce o întinde flămândului, iar acesta o împarte cu alt flămând ce-l așteptă afară. — Tot azi primim două știri paralele, una de bucurie și alta înfristătoare. Cea de bucurie fu că: Amicul nostru — preotul din Apoldul-de-jos — zmulș astă iarnă de ulii stăpânirii maghiare și dus în temnița din Oradea-mare, bănuit cu tradare de patrie, după ce a stat în arest preventiv șase luni de zile în cele mai barbare condițiuni — azi, după-ce s'a constatat nevinovăția lui, a fost liberat din temniță și trimis la mai ușor — ca internat. Ajuns la noi slăbit și frânt de asprimea tratamentului, ne-a povestit multe lucruri înfiorătoare cum Românii nostri își perd viața prin temnițele ungurești. A doua știre fu, că soția amicului nostru Ioan Iosif după-ce a dat naștere la două fetițe gemene în spitalul din Șopron unde au fost internași, a reposat în cele mai mari chinuri!... Istoricul acestei tragedii culminează în tratamentul „liberal“

al stăpânitorilor maghiari. Această tânără păreche eșită în viața conjugală — prin împrejurări vrășmașe, după izbucnirea războiului, a început a fi bănuită ca pușini alții și târîtă din temniță în temniță un an de zile, — anul de „miere“. După-ce însă s'au dovedit de judecători, ca nevinovați, în loc de liberare — au fost internați la Ruszt și mai pe urmă la Șopron, unde tânăra femeie în clipele cele mai grele, străină de ai sei, a sucombat și a închis pe vecie dosarul afacerilor cu deținătorii puterii de stat maghiar... Oare aceste fapte vor putea rămânea nerăzbunate?

28 Mai. Un dor nebun de casă îmi roade inima. Prin fantazia mea năcăjită se strecoară fel de fel de idei. Îmi văd trecutul zugrăvit ca pe o icoană. Mă înfior la gândul, că cu temniță mi-am început cariera și în temniță o să-mi isprăvesc roștul pe lumea asta. — Paralele ce biet mai primisem de acasă, erau pe sfârșite, ajutorul de una coroană la zi mi-se sistase, condiționându-ni-se existența de muncă la câmp. Îmi cerc norocul la medicul, doar pot obține un atestat medical prin care să se constate că nu sunt apt pentru munca câmpului. Pentru o plată bună l-am și obținut. Și mi-s'a pus ajutorul iar în curgere. Eram dar fericit în nefericire.

M'am decis să-mi cer voe a merge la Șopron să-mi mai târgui ceva de ale mâncării și a mai eși din letargia ce m'a cuprins.

1 Iunie. La 3 oare dimineața când ciocârliia scoală pe bunul econom să plece la munca câmpului, mă scol și eu, trezit de dorul lărgirii libertății mele mărginite. Afară, după o secetă și arșița arzătoare a soarelui, cerul eră acum întunecat de nori. — De cu seară îmi propusesem, ca pe timp frumos să fac călătoria pe jos până la Șopron (18 klm.), iar în caz contrar, cu trenul, având a merge pe jos numai până la gară, 4 klm. Când dimineața văd cerul întunecat de nori, cu o mică deschizătură de senin, stam bui-

măcit, nu știam ce să aleg. De mergeam cu trenul, mă costă 1 cor. și 60 fileri și eram lipsit de a gustă desfătarea aurorei dimineții cu frumseța văilor, câmpiilor și colinelor...

Cheltuiala de 1 cor. 60 fil. încă eră grea pentru punga uscată și ea prea mult de vremile grele, iară expunerea slăbușelilor mele încălșăminte la un drum atât de lung prin o eventuală ploae, mă pune și ea pe gânduri. M'am întors în casă nehotărât că ce drum să iau.

Deschizătura însăninată îmi dă o licărire de speranță la îndreptarea timpului spre bine, cu toate că adierea vântului din spre apus prevestea mai curând ploae. În fine mă decid a merge pe jos...

Iau drumul spre Mörbisch (Fertő-Medgyes) prima comună prin care aveam să trec spre Șopron. — Când sunt la jumătate calea, picuri repezi mânași de vânt, îmi lovesc fața. Pășesc înainte. Erau 5 ore dimineața când ajung în comună; ploaia se îndesă, iar scutul umbrelei — împrumutate — ce o luasem cu mine, începea a fi de prisos, căci vântul ce-și făcea joc cu picurii de ploaie, mi-i izbea în pept și în față pe sub umbrelă!... Când es din comună și ajung până la calea ce duce peste hotar la Șopron, eram udat binișor de ploaie. Ajung la un copac îmbătrânit de vremuri, ce-și plecase învechitul trunchiu. Mă adăpostesc sub el. Vântul suflă rece, iară apa ajunge la piele. Îmi scot merindea din straiță și fac dejunul — lapte cu pită — iară cu ochii urmăresc norii, doar se mai răresc. Dar pace. Furtuna tot crește și o ploaie torențială cade cu toată furia, așa că bătrânul arbore nu mă mai putea scuti.

Mă desculț de ghețe și încălș sandalele de lemn și o iau pe fălpi prin ploae și vânt. Mai aveam până la Șopron o oară și jumătate. Destul timp ca să pot medită dacă nu ar fi fost mai bine să merg cu trenul. Cheltuiam cu 1 cor. și 60 fileri mai mult, dar crușam de 3 ori atâta la vesminte și oboseală. Nu! îmi ziceam în gând. E mai bine așa. Vor veni vremuri când, după înfricoșatul războiu care a stins

atâtea vieți, va fi mare lipsă de forțe de muncă și chiar îmbătrânitele noastre puteri vor fi puse la munca intensivă ce ne va cere patria noastră, devenită acum poate bună și pentru cei rău tractați până acuma. Înțeleg o patrie „mamă“ pentru toți fiii ei. Puterile noastre îmbătrânite se pot oțeli, dar numai prin muncă și expunere la toate relele, iar nici decum prin comoditate, care lânzezește fizicul. Întărit de gândul, că și pentru noi Români din această țară nefericită, va răsări soarele dreptății, pășiam înainte prin ploaie și viscol și am ajuns în Șopron, obosit și ud ca un soarece căzut în apă.

7 Iulie. O căldură tropicală se declarase în toată forma, precedată de o secetă îndelungată ce a compromis toată recolta. Lumea de pe aici se puse pe gânduri, ba în măsura situației și pericolului alimentat și de năpraznicul război ce părea a nu mai avea sfârșit, ajunseseră mulți la desperare. Omul năcăjit se uită adeseori cu ochi răi chiar și la deaproapele său, cu atât mai mult le păream noi, internații, nesuferiți și le eram spine în ochi, văzând că ne „preumblăm“ prin țarinile și viile lor fără de nici un roși. Pe noi cari simțeam acestea — ne jenă. Dar ca să bătucim drumul țării în arșița soarelui, pe un prav scormonit de neastâmpăratul vânt, încă nu ne plăcea. Ca să stăm tot închiși în celulele noastre, încă nu ne convenea, știind de la școală că și buruienilor le merge mai bine la soare decât la umbră, iar din praxă știm, că puii de primăvara numai la soare cresc. Alte locuri de recreare nu aveam, decât o pădurice de o palmă de loc... Râu ori lac de scaldă, nu eră, afară de lacul Fertő. Dar de acesta nu te puteai apropia fiind încunjurat cu mlăștine pline de trestie mare, prin care nu puteai străbate până la el. Iată că vine prefinul S. din S. vesel de-i radea barba a la Metusalem și ne spune: „Măi băeși (toți „băeși“ dela 56 ani în sus), am aflat un canal prin care cu luntreți poți străbate până la lac! Bucuria noastră. Plecăm să ne imbarcăm pe luntrea ce ne-o pu-

mare, — el mi-l reține, ca „corpus delicti“, pe baza căruia aveà să facă arătare contra mea, pentru a-mi detrage „ajutorul“ de o coroană, motivând că voesc să fac „lux“, ce-tind foi ilustrate, lucru care, beneficianților ajutorului de stat, nu li-e permis. Credeam la început că glumește. După-ce am văzut însă, că face pe seriosul, am cercat să mă „desvinovățesc“, spunându-i că ajutorul de stat ce-l capăt, nici pentru surcelele, cu cari îmi încălzesc dimineața laptele, nu mi se ajunge, și că abonamentul îl plătesc din banii mei la cari — aș crede — că dl căpitan nici un amestec nu ar putea să aibă.

Afâta mi-a trebuit, ca să fiu brusc dat afară din cancelarie. Am eșit. M'am hotărât însă să părăsesc și eu Rusztul, și cu multe greutateți m'am stabilit în Șopron, unde mi-am petrecut timpul până în 18 Decemvrie 1917, când am fost liberat din exil.

*

Bucuria ce am simțit-o la liberare, nu sămănă cu aceea, când am fost liberat din temnița Clujului, în vremile acelea... Erà o deosebire. Bucuria ce am simțit la liberarea mea din temnița Clujului, erà viuă și nelimitată. Aveam încrederea în puterea și râvna mea tinerească, de atunci, pentru muncă, și știam că mă întorc la slujba mea asigurată. Reocupându-mi însă slujba, s'a întâmplat, cum se știe, desbinarea în Partidul Național, alimentată de guvernul maghiar, prin iscusința diabolică a puternicului Bánffy, ministrul președinte de pe atunci, care prin apucăturile lui de a slăbi și desbină pe memorandiști, a pregătit terenul lui Hieronimy, de a disolvà, mai în urmă, Partidul Național. — Iar noi, o seamă din muncitorii intelectuali, rămași credincioși trupei luptătoare vechi, am fost împrăștiați dela așezământul „Tribunei“ și „Foi Poporului“.

Bucuria liberării mele din internare, erà stângeniță de slăbirea puterii îmbătrânite și de temerea dezastrului ce-l voiu aflà acasă...

Întors acasă am aflat un pustiu ca după un potop. La câteva zile după sosire, aveam să mă prezint protopretorelui la Maria-Radna, conform ordinului de liberare. M'am prezentat Măriei Sale protopretorului Salacz, care m'a primit cu un dispreț suveran și peste umăr mi-a finut o „morală” patriotică. Lăsându-l cu vorba neisprăvită — aveam și eu ambiția de om și cu nădejde instinctivă în timpuri mai bune, — mi-am căutat de treabă, dându-i răgaz să vorbească... Abia sosit acasă, sunt citat la cancelaria notarială din Tovărădia, cu termen „*azonnal*” (îndată). Mă duc prin ploaie și viscol, cale de 8 kilometri, pe jos, să mă prezint „Domnului notar”:

Pe lângă aceeași primire, mi se comunică ordinațiunea ministerială de sub Nr. 205/1918 bizalmi, 10932/1915 „*belügy és igazságügyi rendelete*”, prin care aveam să mă conformez următoarelor opreliști :

a nu părăsi comuna;

a nu ești din casă după 9 ore sara, nici dimineața înainte de 7 ore;

de două ori pe săptămână să mă prezint dlui notar;

a mă folosi de telefon sau telegrame, îmi e strict interzis, precum și ori-ce corespondență, fără de știrea și consimțământul dlui notar.

Eram pus dar din nou în robie, însă în casa mea, ca oamenii cei mari... Cât eram de mândru când mă vedeam din un mititel, făcut cu de-asila, om mare, om de seamă, aproape ca — exkaizărul.

Vin acasă triumfător, uitasem de oboseală și, ud ca un șoarec căzut în apă, mă lipesc de cuptorul cald, meditănd la cele petrecute și ce se vor mai petrece.

Mă pun la lucru și când îmi credeam afacerile într-o câțva arangiate, — hoardele barbare năvălesc din nou pe plaiurile românești, încă neocupate de armata română, — până la linia demarcațională Zam, prădând, jefuind și omorând tot ce le venea în cale. Erau cetele de bolșevici, pre-

făcute în „armată regulată“ a „nobilei“ rase maghiare, cu concursul contelui Károlyi Mihály și mai pe urmă alui Kuhn Béla, actualul ministru președinte, — care s'a distins prin jaf, furt și omoruri de oameni pacinici și nevinovați, prin mutilarea de prunci, fete și femei.

În urma veștilor înfiorătoare, sosite din toate părțile, despre cruzimile săvârșite de această oaste nouă maghiară, mă îngrozisem și mă ocupam cu ideea de a-mi părăsi din nou căsuța în care abia mă așezasem.

Stam dus pe gânduri, când în sara de 21 Februarie 1919, se prezintă la mine o patrulă de patru soldați, înarmați cu puști și granate de mână, conduși de șufarul (păzitorul de pădure) Berencz Jakab, care le-a dat informațiile despre mine, și m'au luat la întrebări de tot felul. Scăpat încă cu viață, în noaptea următoare am trecut Murășul în Bănat, luând-o la sănătoasa cu geamantanul în spate, iar când am trecut pe la capătul podului dela Șoborșin, de către Valea-mare (Bănat), m'au urmărit cu salve de puști, ca pe un om de seamă.

Din toate aceste încurcături ne-a scăpat *Dorobanțul Român*, căruia cu sfințenie îi vom păstră amintirea în sufilele noastre, și voiu lăsa ca testament sfânt nepoșilor, stră-nepoșilor și urmașilor mei, că în toată viața lor — Dorobanțul Român să le fie idealul!

